

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

ПОПІЛЬ Лілія Ярославівна

Вплив сенсожиттєвих орієнтацій на мотиваційну готовність до професійної діяльності майбутніх психологів / The influence of meaningful life orientations on the motivational readiness for professional activity of future psychologists

спеціальність: 053 – Психологія
освітньо-професійна програма – Психологія

Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи
ПСм-21
Л.Я. Попіль

Науковий керівник:
к.психол.н., доцент
Я.М. Бугерко

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ **А.Н. Гіряк**

ТЕРНОПІЛЬ-2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВИЙ АНАЛІЗ СЕНСОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ	7
1.1. Філософсько-психологічні підходи до вивчення проблематики життєвих сенсів і смислів особистості	7
1.2. Мотиваційна готовність як ключовий чинник успішної професійної діяльності особистості	14
1.3. Сенсосмисловий розвиток особистості як рамкова умова самовдосконалення людини	20
Висновки до розділу 1	29
 РОЗДІЛ 2. ДИНАМІКА ЗМІСТОВНИХ І ФУНКЦІОНАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ ОСОБИСТІСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ В СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЩІ	 30
2.1. Аналіз мотиваційно-ціннісних факторів, які впливають на готовність майбутніх психологів до професійної діяльності	30
2.2. Вплив ціннісно-орієнтаційних чинників на професійний розвиток фахівців-психологів	37
Висновки до розділу 2	42
 РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СЕНСОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	 43
3.1. Організація і методи емпіричного дослідження сенсожиттєвих орієнтацій та мотиваційної готовності студентів-психологів ЗУНУ	43
3.2. Психологічний аналіз взаємозв'язку ціннісного зорієнтування та мотиваційної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів ...	48
3.3. Програма розвитку сенсожиттєвих орієнтацій студентської молоді «Життєва навігація».....	58
Висновки до розділу 3	63
 ВИСНОВКИ	 64
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	 68

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Життєдіяльність сучасної молодої людини здійснюється в умовах, що постійно змінюються. Соціально-економічні потрясіння призвели до того, що звичні взірці поведінки, традиційні норми і цінності, які регулювали діяльність людини, перестали сприйматися молоддю як значимі орієнтири. Студентство - це особливий етап розвитку особистості, на якому здійснюється вибір та реалізація подальшого життєвого шляху. У випадку, коли колишні норми і правила здаються застарілими, а нові еталони, які відповідають сучасним реаліям життя ще не вироблені, у молодих людей може виникати відчуття розгубленості, невпевненості в завтрашньому дні, відсутності перспектив. Відтак, особливу актуальність набуває вивчення сенсожиттєвих орієнтацій у студентів, які виступають як опори, що допомагають впоратися із складними життєвими ситуаціями. Водночас вони є ресурсним потенціалом молоді студентського віку.

Зацікавленість у вивченні ціннісних засад окремої особистості та суспільства в цілому завжди зростала на межі епох, в кризових та переломних моментах історії людства. Вивчення цінностей і сенсожиттєвих орієнтацій людини – одна із актуальних проблем сучасної психології, оскільки вони впливають формування світогляду особистості. У зв'язку з цим великого значення набуває процес ціннісного самовизначення у закладі вищої освіти, становлення системи ціннісних орієнтацій, яка є особливо важливою для успішної самореалізації майбутнього професіонала в системі «людина-людина». Особливо важливими дослідження системи смисложиттєвих орієнтацій стають у періоди серйозних і радикальних соціальних змін, у ситуації, коли ціннісна структура суспільства, що сформувалася, «розмивається» новими соціальними реаліями.

Стан наукової розробки теми. Проблема ціннісних та сенсожиттєвих орієнтацій особистості розкривається в низці наукових праць як українських

(І.Д.Бех, М.В.Савчин, Т.М.Титаренко, В.О.Татенко, А. А. Фурман, О. Є. Фурман та ін.), так і закордонних (А.Маслов, В. Франкл, М. Рокич, Шварц, Дж.Келлі та ін.) вчених, котрі визначили сутність поняття «цінність», структуру сенсожиттєвих орієнтацій особистості, їх змістове наповнення і особливості прояву у представників різних професій. Українські психологи І. І. Бондаренко, З. С. Карпенко, Н. І. Пов'якель, Н. В. Чепелева, Н. Ф. Шевченко, В. Ямницький та ін. вказують на наявність безпосереднього зв'язку цінностей із потребово-мотиваційними, когнітивними, вольовими, емоційними процесами та на їх рефлексивну і регулятивну функції. Ж. П. Вірна, досліджуючи особливості мотиваційно-сислової регуляції особистості майбутнього фахівця, обґрунтувала необхідність враховування її життєво-стильового концепту, що дозволяє аналізувати мотиваційно-сислову діяльність фахівця як багатофункціональне явище, котре поєднує у єдину цілісність свідомість людини і її діяльність. Найбільш ґрунтовне теоретичне та методологічне обґрунтування сислобуттєвої та сенсожиттєвої сфери особистості здійснив український дослідник А.А.Фурман, який розглядає її як систему «свідомісних організованостей життєактивності, що впорядковує її інтенційні та потенційні запити».

Мета дослідження: виявлення психологічних особливостей впливу ціннісних та сенсожиттєвих орієнтацій студентської молоді на формування її мотиваційної готовності до професійної діяльності (на прикладі майбутніх психологів).

Завдання наукового пошуку:

- 1) здійснити теоретичний аналіз проблеми сенсожиттєвих цінностей в сучасній психологічній науці
- 2) виявити вплив ціннісно-орієнтаційних чинників на професійний розвиток фахівців-психологів
- 3) емпірично вивчити особливості сенсожиттєвих орієнтацій та мотиваційної готовності студентів-психологів закладу вищої освіти

Об'єктом вивчення є мотиваційна готовність студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності.

Предмет дослідження - особливості взаємозв'язку сенсожиттєвих орієнтацій та мотиваційної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності.

Методи дослідження: теоретичні - аналітичний огляд літератури з теми дослідження, методи аналізу, синтезу, узагальнення та порівняння та емпіричні - опитування, спостереження, тестування. *Діагностичний комплекс* склали: методика дослідження системи життєвих сенсів (автор В. Ю. Котляков), тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО), адаптована версія тесту PIL «Мета в житті» (Purpose-in-LifeTest) Леонарда Махоліка та Джеймса Крамбо, методика діагностики статусу професійної ідентичності студентів А. А. Азбель, А. Г. Грецової, модифікований опитувальник В. Століна, С. Пантисєвої «Ставлення до себе як до професіонала».

Наукова новизна роботи полягає у тому, що у роботі здійснено аналіз мотиваційно-ціннісних факторів, які впливають на готовність майбутніх психологів до професійної діяльності, розглянуто сенсосмисловий розвиток особистості як рамкову умову самовдосконалення людини, проведено психологічний аналіз взаємозв'язку ціннісного зорієнтування та мотиваційної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати, отримані в процесі проведеного дослідження, можуть бути використані в роботі психологічної служби закладів вищої освіти з метою формування ціннісних та смисложиттєвих орієнтацій у студентів. Дані про особливості структури цінностей та сенсожиттєвих орієнтацій дозволять намітити шляхи корекції та гармонізації системи індивідуальних цінностей та сенсожиттєвих орієнтацій студентської молоді.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та узагальнення висвітлювалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених «Особистість і суспільство: психосоціальні виміри квалітальної взаємодії» (м. Тернопіль, 28 – 29 квітня 2023 року), Всеукраїнській

науково-практичній конференції «Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку» (м. Дніпро 24 березня 2023 року). За результатами дослідження опубліковано тези «Ціннісно-смысловий розвиток сучасного студента в освітньому просторі ЗВО» та «Професійна компетентність соціального працівника як чинник ефективної діяльності в громаді».

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 56 наукових праць українських і зарубіжних авторів та додатків.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВИЙ АНАЛІЗ СЕНСОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Філософсько-психологічні підходи до вивчення проблематики життєвих сенсів і смислів особистості

Питання сенсу, сенсожиттєвих цінностей особистості складне і неоднозначне. Вперше поняття сенсу життя стало об'єктом вивчення в психології в середині ХХ ст. у руслі екзистенційної психології. Найбільш повно концепцію сенсу життя як відбиття життєвої концепції людини, усвідомлення і узагальнення принципу та мети її життя розробив В. Франкл. Ця проблема є однією із центральних в екзистенційній та позитивній психології, аналізується з погляду екзистенційної філософії та герменевтики. Однак існують певні труднощі в однозначності трактувань даного терміна. Так, дослідники акцентують увагу на різних аспектах сенсу життя, визначаючи його, наприклад, через наявність життєвих цілей, відчуття повноти життя, залучення до особистісно значущих видів діяльності.

Найбільш вживаним є визначення *сенсу життя* як описової характеристики найбільш стрижневої та узагальненої динамічної смислової системи, котра відповідає за загальну спрямованість життя суб'єкта як цілого. У психологічних дослідженнях *сенси життя* сприймається як ієрархія смисложиттєвих орієнтацій, що зумовлює процес розвитку та становлення особистості і поведінки людини. Водночас розглядаються *сенсожиттєві орієнтації* як окремий випадок «індивідуальної узагальненої системи поглядів на цілі в житті, насиченість життя та задоволеність процесом самореалізації, що співвідноситься з метою (майбутнім), процесом (сьогоденням) та результатом

(минулим), а також пов'язано з уявленням про вміння керувати життям та переконанням про можливість подібного контролю» [43, с.213].

Однак на сьогодні відсутня чітка концептуалізація категорії сенсу життя. Це пов'язано з тим, що, по перше, в радянський період вивчення смислів та сенсів життя людини практично не проводилося, дослідження духовного світу особистості обмежувалося, як правило, дослідженням ціннісних орієнтацій різних соціальних груп. Другий аспект полягає в неправильному вживанні понять, в одних випадках ототожнення, в інших – заміною одного іншим.

У науковій психологічній літературі з сенсожиттєвої проблематики найчастіше, крім загальноживаного «смиложиттєві уявлення», використовуються поняття «смисл життя», «смиложиттєва орієнтація» та «смиложиттєва концепція». При цьому дуже часто дані поняття (іноді у тому самому тексті) використовуються як синоніми. Однак вони не є тотожними. Відтак, потрібно чітко розмежувати ці поняття, визначити їх дисциплінарні та теоретико-етимологічні межі. Окрім того поняття «сенси життя» і «життєвий зміст» також часто науковці використовують як синоніми, що веде до неточного слововживання та спотворення змісту наукових праць, оскільки від підпорядкованості слів безпосередньо залежить значення поняття в цілому.

У найбільш вживаній інтерпретації «сенси» – це «усвідомлюваний особистістю зв'язок між предметами та / або ситуацією меншою по відношенню до ситуації більшого» [34]. Поняття «сенси життя» в науковій літературі визначається як «уявне одномоментне охоплення свідомістю всієї протяжності життя особистості: досвіду вже прожитого минулого, знання свого поточного сьогодення та планів передбачуваного і можливого майбутнього з метою відшукати (відкрити, побачити, знайти) якийсь спільний знаменник», який пояснює принцип, що виправдовує доцільність вектора життєдіяльності особистості, її існування загалом.

Якщо основою життєвого сенсу особистості є її минуле, то такий сенси «подібний до ностальгії про «золотий вік», власну молодість і т.п.». Якщо ж основною засадою є майбутнє, то сенси «подібний до набуття християнського

раю або здійснення комунізму». Якщо особистість знаходить сенс життя у своєму сьогодні – цей сенс не може бути сенсом усього життя, це сенс виживання. Набуття саме такого сенсу допомогло Віктору Франклу вижити в концтаборі Освенцім, а в умовах різких соціальних змін більшості населення пострадянського простору в період кінця 1980-х – початку 1990-х років. Найбільш продуктивним підходом у вирішенні цього питання є набуття сенсу в перспективі всієї довжини життя [40].

Крім невизначеності у слововживанні деякі автори (О.В. Золотухіна-Аболіна, Г. Буркхардт, В. Цінев та ін.) неправомірно співвідносять або ототожнюють поняття сенсу життя з емоційним переживанням, почуттям змісту. Однак віднесення сенсу до почуття і теоретично, і методологічно є неправильним, як, до речі, і зведення його до феномена виключно раціонального. Сфера раціоналізації життя набагато вужча за сферу безпосереднього досвіду, первинне відображення якого відбувається за допомогою почуттів та відчуттів особистості. У той самий час сенс життя – це не почуття: осмислююча діяльність свідомості не тотожна емоційному переживання сенсу, суб'єктивним відчуттям. Відтак, більш правильно говорити про емоційне переживання сенсу життя (наприклад, у формі інтересу до подій життя, відчуття темпоральної перспективи, радості та впевненості у своєму місці у світі тощо).

Поняття *«смиложиттєва орієнтація»* у науковій літературі використовується у різних значеннях. Аналіз сучасної психологічної літератури показує, що існують різні підходи до осмислення поняття *смиложиттєві / сенсожиттєві орієнтації*. При цьому відсутня як єдина методологічна платформа їх вивчення, так і наявна широка варіативність можливих трактувань даних термінів та дискусійність самого вивчення цього феномену. До основних напрямків відносяться.

1. *Мотиваційний* - К. Левін, Ж. Нюттен, Л.К. Франк, Т. Гісме, З. Залеські, С. Ленс, Н. Фрезер, П. Фресс та ін. У науковому знанні історично першим був сформований саме мотиваційний підхід до системи сенсожиттєвих орієнтацій особистості. При цьому сенсожиттєві орієнтації розглядаються як простір

мотиваційної сфери, кожен структурний елемент якої – мотив, займає позицію неподільного предметного наповнення мотиву, зумовленого його становищем у ціннісно-смысловому полі особистості (характеризується засобами просторового осмислення), та очікуваного тимчасового етапу відтворення даного предметного наповнення (характеризується з допомогою часового параметру). З погляду даного підходу, життєві перспективи виявляються з двох сторін: по-перше, як зовнішня, об'єктивна мета і відповідно як стимул діяльності особистості, по-друге, це певний внутрішній прояв, певний особистісно значимий образ цієї мети, який формує мотив діяльності [55].

2. *Типологічний* - В.К.Вілюнас, В.І. Ковальов, А.А. Фуран та ін. Осмислення проблеми смисложиттєвих орієнтацій з погляду типологічного підходу висвітлюється у локусі розробки концепції особистісної організації часу. У фокусі розробки центральною ланкою є особистість – головний суб'єкт, який інтегрує та координує часовий простір. Сенсожиттєві орієнтації у цьому підході осмислюються у контексті *регулятивних ресурсів*. Цей підхід власне став основою становлення ряду типологічних характеристик організації часу власного життя особистістю, які характеризуються наступними факторами :

- тривалість планування;
- внутрішня чи зовнішня зумовленість планів;
- задоволеність-незадоволеність планами;
- активність-пасивність особистості;
- оптимальність чи неоптимальність планування;
- планування конкретної діяльності чи планування життєвих перспектив та

ін.

Важливим серед перерахованого вище, є проблемне планування. Дослідження проф. О.Є. Фурман показують, що останнє здійснює регулятивну функцію діяльності з *майбутнього в даний час*, враховуючи кількість ресурсів особи, які надають їй можливості моделювання та дуже багато перспектив в цьому плані [47; 48]. Прихильники цього підходу виділяють в понятті

смисложиттєвих орієнтацій такі складові: психологічна, особистісна та життєва перспектива.

О. Морщакова на основі критерію узагальнення виділяє цінності граничного узагальнення (стратегічні) – екзистенційні цінності, до яких відносяться: раціональне - ірраціональне, утворювальна активність - руйнівна активність, емоційно позитивне - емоційно негативне; тактичні, термінальні (соціокультурні вартості, які культивуються в міжособистісних відносинах) та операційні (інструментальні) цінності. Зіткнення цих діалектично взаємозалежних сил спричиняє внутрішню напруженість і спрямованість людини на ескалацію власної значущості. Українська дослідниця Я.Бугерко проаналізувала особливості прояву і функціонування цінностей на трьох рівнях життєдіяльності людини (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Ціннісні детермінанти духовного розвитку особистості
(Я. Бугерко, [5, с. 33])**

Ступені духовного розвитку людини	Диференціація значущого (за Гегелем)	Переважаючий вид цінностей	Спрямованість цінностей (за О. Морщаковою)	
			Цінності граничного узагальнення	Тактичні і операційні цінності
<u>Вітальність</u> як базова духовна цінність	Значущість у собі	Ситуаційні цінності	Емоційно-позитивні – емоційно-негативні	Альтруїзм – гедонізм
<u>Автентичність екзистенційного самовизначення</u>	Значуще для інших	Моральні цінності	Раціональні – ірраціональні	Любов – влада
<u>Духовно-катарсична активність</u>	Значуще для себе	Цінності розвитку (духовні цінності)	Утворююча активність – руйнуюча активність	Творення – <u>самообожнювання</u>

Ще один підхід - *освітній* (М. М. Бахтін, М. Р. Гінзбург, І. В. Дубровіна, Т. В. Машарова та ін.) ґрунтується на концепції допоміжної діяльності, яка допомагає визначитись людині у житті, осмислити екзистенційні питання, формувати цілі та перспективи подальшої структуризації плану реалізації

поставлених завдань. Сенсожиттєві орієнтації осмислюються з погляду самовизначення особистості у процесі її розвитку і освіти. Основними аспектами розробки даного походу є вивчення питань дитинства та його психологічних та педагогічних особливостей. Представники даного напрямку вважають, що формування сенсожиттєвих орієнтацій відбувається стихійно: у процесі інтеріоризації ціннісних установок батьків, їх планів та завдань, поставлених до дитини, через сприйняття загальнокультурних та соціальних патернів. Відповідно, змодельовані життєві перспективи отримують свою спонукальну силу, справляючи потужний зворотний вплив на становлення особистості, лише у тому випадку, коли виявляється систематичний вплив на створення картини свого майбутнього, оскільки в протилежному випадку образ картини майбутнього стає сферою нічим не наповнених фантазій. А відтак, наголошується на необхідності психолого-педагогічного супроводу у процесі моделювання картини майбутнього.

Поняття «сми́сложиттєва концепція» зустрічається у роботах І.Л. Зеленкової, Г.М. Гумницького, В.Г. Немировського, Г.А. Пальми та інших. При цьому більшість авторів використовують це поняття частіше на побутовому, аніж на науковому рівні. У їх інтерпретаціях поняття «сми́сложиттєва концепція» є аналогічним поняттю «розуміння сенсу життя» або «уявлення про сенс життя» (що пояснюється значенням латинського кореня «sepi» у сучасних мовах).

Наприклад, Г.М. Гумницький розглядає лише дві концепції сенсу життя – релігійно-ідеалістичну та матеріалістичну. У соціальних науках у подібних дослідженнях, зазвичай, щодо духовного світу особистості використовується поняття «сенс життя». Однак, сенс життя глибший і менш виразний феномен самосвідомості особистості, який для конкретних соціогуманітарних наук просто недоступний, а тому такі дослідження приречені або на філософські спекуляції, або поверхневе вивчення даного феномену [13;38].

Резюмуючи зазначимо, що для різних наук питання про сенс життя звучить по-різному: для філософії це питання про сенс буття людини, для

психології – про досвід пошуку, набуття та переживання сенсу в житті особистості, для соціології – про розуміння та способи реалізації сенсу життя особистістю. Відповідно, філософія використовує поняття «сене життя» (або «сене буття»), психологія з явним успіхом – «смыслежиттєві / сенсожиттєві орієнтації», а соціологія може ефективно застосувати поняття «смыслежиттєва концепція особистості». Відтак, якщо зобразити дефінітивний простір сенсу, то необхідно зазначити, що всі три поняття – «сене життя», «смыслежиттєва орієнтація», «смыслежиттєва концепція» – поєднує категорія «смысл». При цьому всі три поняття – це різні рівні об'єктивації сенсу життя, це рух сенсу від внутрішнього світу особистості до зовнішнього світу, від почуття виконаності змістом до вчинку, дії, формулювання та реалізації сенсу. Найвужчим за обсягом буде поняття «сене життя», далі – «смыслежиттєва орієнтація», наступне – «смыслежиттєва концепція». Важливим поняттям смислової сфери людини є *осмысленість життя*, яка визначається як наявність мети в житті, як переживання онтологічної значущості життя. Пошук сенсу життя розглядають як нагальну потребу. Аналіз наукової літератури показує, що виділяють *три етапи* процесу осмыслення: усвідомлення, прийняття, самоконтроль. У структурі ціннісно-смислової сфери можуть бути виділені змістовна та формальна складові. *Змістовна характеристика* передбачає виділення якісних характеристик ціннісного та смислового рівнів, що відображають спрямованість особистості. На ціннісному рівні категорія розглядається як ціннісна орієнтація, а на смисловому як смыслежиттєвий орієнтир. *Формальна – (рівнева)* – дозволяє оцінити загальний рівень осмыслення життя, а також вираженість його складових: наявність цілі в житті, відчуття емоційної насиченості, задоволеність самореалізацією, керованості та контрольованості свого життя [46].

Саме усвідомленість життя є ключовим показником наявності сенсу життя. Свідомість дозволяє більш ясно і адекватно формувати життєву позицію, ефективніше вирішувати міжособистісні та внутрішні конфлікти, планувати своє майбутнє, оцінювати та переоцінювати минуле, а також повною мірою орієнтуватися в сьогоденні.

В сучасній науці існує низка різних визначень сенсу життя: як життєвої мети, завдання (В. Франкл), як ідеї, котра «містить у собі ціль життя людини, «привласнена» нею і стала для неї цінністю надзвичайно високого порядку» (В. Чудновський), як «цінність і одночасно переживання цієї цінності людиною в процесі її вироблення, присвоєння чи здійснення» (К. А. Абульханова Славська), як цілісна сукупність життєвих відносин (Ф. Є. Василюк) та інші.

Важливим моментом є визнання *трансцендентності* сенсу (Франкл), *емансипованості* від внутрішнього та зовнішнього. Так засновник логотерапії В. Франкл розглядає пошук сенсу життя як *вроджену інтенцію*, пошук якої може здійснюватися у форматі діяльності, переживання цінності та страждання. При цьому людина вільна по відношенню до спадковості, потягів і середовища. Сенс кожної людини унікальний і ситуативний, у процесі життя він змінюється. На питання про сенс життя людина відповідає своїми справами, рішеннями, вчинками [40;54].

1.2. Мотиваційна готовність як ключовий чинник успішної професійної діяльності особистості

Професійна діяльність психолога пов'язана зі здійсненням складних та відповідальних завдань, які потребують високого рівня знань та практичного досвіду. Однак, успішне здійснення професійної діяльності неможливе без наявності внутрішньої мотивації та готовності до роботи.

Аналіз теоретичних розвідок стосовно структурної організації особистості показує, що саме мотиваційна сфера визначає фундаментальне, стрижневе психічне утворення особистості – її спрямованість [10;26]. Аналізуючи підходи до змісту мотиваційної сфери особистості, варто відзначити, що в психологічній літературі прийнято розділяти дві групи мотиваційних утворень. Перші – узагальнені та стійкі, а другі – ситуативні, конкретні та динамічні. І.П. Ільїн

визначає першу групу як мотиватори, а другу як мотиви. До мотиваторів він відносить ціннісні орієнтації, диспозиції, установки, інтереси і т.д.

Стійкі, *надситуативні мотиваційні утворення*, котрі породжують конкретно-ситуативні і цим опосередковано впливають вчинення дій виділяють і інші науковці. При цьому вказується, що ситуативні утворення безпосередньо керують діяльністю [19]. Так, С.В. Колябін вважає, що мотиваційна сфера особистості містить широке коло спричинень, які беруть участь у спонуканні, регулювання та розгортання діяльності суб'єкта, а також стійкі мотиваційні утворення, до яких можна віднести особистісні смисли та цінності. До надситуативних мотиваційних утворень Д.О. Леонтьєв відносить потреби та особисті цінності, які є джерелами стійких смислів об'єктів і явищ дійсності і є узагальненими інваріантами мотиваційної сфери особистості. Потреби та особисті цінності конкретизуються у ситуативних мотивах конкретної діяльності.

Варто зазначити, мотиви як відносно стійкі особистісні утворення відносяться не лише до діяльності, а й існують так звані «недіяльнісні мотиви». Вони виявляються і реалізуються не у зовнішньому практиці, а по-особливому структурують загальну мотиваційно-сміслову картину спрямованості людини» [19, с. 37]. Такі мотиви можуть і переживатися суб'єктом, і входити до його свідомості, а тому доступні об'єктивному вивченню та психологічному виміру. Відтак вказується про «недіяльнісні» потреби, які для свого задоволення не вимагають ніякої спеціальної діяльності (у класичному розумінні цього поняття).

Підсумовуючи, варто зазначити, що мотиваційну сферу особистості утворюють як ситуативні мотиваційні утворення, які безпосередньо спричиняють та регулюють діяльність, так і надситуативні стійкі утворення, котрі виявляються в різних сферах життєдіяльності людини та визначають спрямованість особистості, мотиваційні орієнтації та смислові установки [11; 16].

В останні роки активно розгортаються дослідження мотиваційної сфери особистості як своєї системи із вбудованим метасистемним рівнем. При

цьому мотиваційну сферу розглядають як відносно, самостійну, складно організовану система і водночас як складову частину особистості, вона входить у неї як у метасистему. Відповідно до зазначеної концепції структурнорівневого підходу Є.В. Карпова виділяє такі основні рівні організації мотиваційної сфери особистості (табл.1.2).

Таблиця 1.2

**Структура рівневої організації мотиваційної сфери
(за Є.В. Карповою)**

<i>Структурні складові</i>	<i>Змістовні складові</i>
<u>метасистемний</u>	особистісний рівень
системний	рівень організації мотиваційної сфери як системи
<u>субсистемний</u>	рівень мотиваційних підсистем
компонентний	рівень окремих мотивів
елементний	рівень потреб, стимулів – окремих складових мотивів

Оскільки кожен з цих рівнів має власну якісну визначеність, тому не може бути редукований до будь якого іншого рівня.

Важливий момент, на який вказують практично всі дослідники, це те, що особистість ніколи не є статичним утворенням, вона постійно і суттєво в процесі життя і діяльності людини трансформується, а відтак, будучи мета- системою і вбудовуючись у мотиваційну систему, вона безперервно змінює її .

Зазначене важливе для нашого дослідження з огляду на те, що період навчання у закладі вищої освіти є сензитивним для формування багатьох особистісних структур, а особливо ціннісних та смисложиттєвих орієнтацій, світогляду, стійких професійних орієнтацій та ін. [2;7; 17]. Відтак, цілком логічно припустити, що у процесі соціалізації у ЗВО мотиваційна сфера студентів трансформується під впливом внутрішніх (особистісних) змін, а також і під впливом суспільно-соціальних явищ, які можуть значно впливати на соціально

зумовлені структури особистість, зокрема на особистісну та професійну спрямованість.

У сучасних умовах зміни освітньої парадигми головним напрямком професійної підготовки є формування та розвиток професійних здібностей та професійно важливих якостей особистості фахівців, а результатом освіти – оволодіння сукупністю загальнокультурних та професійних компетенцій. На ринку праці потрібна особи з такими характеристиками як: ініціативність, конкурентоспроможність, активність. Однак все актуальнішою стає проблема формування ціннісних засад майбутніх фахівців. Відтак процес модернізації вищої освіти має бути спрямований на створення такого соціально-культурного середовища, яке б не лише визначало особистісне та професійне зростання майбутнього фахівця, а й сприяло формуванню його ціннісно-сислової сфери, ціннісно визначеної професійної спрямованості – такого прояву спрямованості особистості, який характеризує вибіркове (мотиваційно-сислове) ставлення до професійної діяльності та є критерієм професійної соціалізації студентів у закладі вищої освіти [50-52].

Аналіз наукових джерел показує, що сформованість професійної спрямованості відображає інтеграцію професійної сфери до структури особистості та визначається взаємозв'язком мотиваційно-сислових характеристик особистості студентів з різними типами професійної діяльності. Загалом професійна спрямованість у психологічній літературі визначається як прояв загальної спрямованості у професійній діяльності. При цьому треба врахувати основні уявлення про спрямованість: як динамічної тенденції (С.Л. Рубінштейн); сенсотворчого мотиву; ставлення до інших людей, суспільства, самого себе; соціально зумовленої підструктури особистості; системотворчої властивості особистості, яка визначає її психологічний склад, стійкої домінуючої системи мотивів (Л.І. Божович, Н.І. Рейнвальд) тощо.

Професійна спрямованість (як і спрямованість особистості) також характеризується проявом мотиваційних утворень: установок, потреб, цілей, інтересів, цінностей, смислів стосовно професійної діяльності, а також

ставленням особистості до професії, до себе як фахівця, емоційно-вольовою готовністю до професійної діяльності, соціально-професійним статусом тощо [4; 25].

Загалом спрямованість особистості є фундаментальним, стрижневим психічним утворенням, зміст якої визначається мотиваційною сферою, а саме надситуативними стійкими утвореннями, які виявляються в різних сферах життєдіяльності людини та визначають спрямованість особистості, мотиваційні орієнтації та смислові установки [20; 28]. Відповідно, професійна спрямованість визначається як прояв спрямованості у професійній діяльності. У період навчання у закладі вищої освіти вона формується у процесі професійного самовизначення студентів. Її структурно-рівневу організацію можна представити схематично у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Структурно-рівнева організація професійної спрямованості особистості студентів

<i>Рівні структури (за А.В. Карповим)</i>	<i>Рівні структурної організації професійної спрямованості</i>
<u>Метасистемний</u>	Спрямованість особистості
Загальносистемний	Професійна спрямованість особистості студентів
<u>Субсистемний</u>	Підсистеми професійної спрямованості особистості студентів різного напрямку підготовки
Компонентний	Мотиваційно-смисловий компонент
Елементний	Потреби, цінності, <u>сенсожиттєві</u> орієнтації, професійні інтереси

Аналіз психологічної літератури дозволив визначити, що професійна спрямованість є одним із видів спрямованості особистості, що характеризує вибіркоче ставлення до професії, та визначається всіма спонуканнями у мотиваційній сфері. Професійна спрямованість є проявом загальної спрямованості у професійній діяльності, і, в той же час, вона має свою специфіку, особливий зміст та характеристиками. Вона є системою із вбудованим

метасистемним рівнем. Це означає, що, з одного боку, професійна спрямованість - самостійна, складноорганізована система. Однак, з іншого, вона є частиною спрямованості особистості, входить до неї як до своєї мета- системи. Відтак, дослідження професійної спрямованості особистості необхідно здійснювати в контексті професійного становлення та самовизначення [31;35].

Аналіз різних психологічних теорій показав, що спрямованість визначається мотиваційною сферою особистості, що характеризується стійкими мотиваційними утвореннями (цінностями, смислами, установками, особистісними потребами та мотивами, і т.д.).

У структурі професійної спрямованості виділяють різні компоненти:

- мотиви (інтереси, схильності, наміри, ідеали),
- ціннісні орієнтації (сенси і смисли праці, кар'єра, кваліфікація, добробут, соціальний стан та ін.),
- професійна позиція (ставлення до професії, установки, очікування та готовність до професійного зростання),
- соціально-професійний статус ;
- мотиваційний, цільовий, емоційний, когнітивний, контрольо-оцінний, вольовий компоненти;
- мотиваційний, перспективно-цільовий, ціннісно-смісловий та рефлексивний компоненти;
- поведінковий, перспективно-цільовий, духовний і ціннісно-смісловий (як системоутворюючий) компоненти.

Аналіз наукової психологічної літератури показав, що саме *ціннісно-смісловий компонент*, який характеризується знаходженням смислів та прагненням реалізувати цінності у професійній діяльності, у структурі професійної спрямованості є системостворчим [8; 33].

Однак, поряд з цінностями та смислами правомірним є розгляд в контексті даного компонента також «недіяльні» (Б.А. Сосновський) особистісні мотиви та потреби, які, так само як і цінності та смисли, є узагальненими інваріанти

мотиваційної сфери особистості, та відображають професійні інтереси особистості «тут і зараз». Відтак можна розглядати саме мотиваційно-смысловий аспект професійної спрямованості особистості студентів (*компонентний рівень*), який проявляється через особистісні потреби та мотиви, ціннісні та смисложиттєві орієнтації (*елементний рівень*).

Враховуючи той факт, що період навчання у вузі є сензитивним для формування багатьох особистісних структур та якостей (ціннісних, сенсожиттєвих орієнтацій, мотиваційної сфери, професійних інтересів, самоусвідомлення, відповідальності тощо), а спрямованість є на метасистемному рівні провідною характеристикою особистості, то професійна спрямованість повинна розумітися не стільки як система з вбудованим метасистемним рівнем, скільки як система з метасистемним рівнем, який формується. Тому важливим є дослідження професійної спрямованості особистості студентів саме у динаміці професійного становлення у закладі вищої освіти.

1.3. Сенсосмысловий розвиток особистості як рамкова умова самовдосконалення людини

Сучасне суспільство характеризується умовами соціальної нестабільності, коли цінності минулих поколінь не досягнуті або знецінені. Це спонукує студентську молодь на пошук власного сенсу життя та збагачення смисложиттєвих орієнтацій через адаптацію їх до нового соціокультурного середовища закладу вищої освіти, в якому вони формуються при засвоєнні нового соціального досвіду. Сенсожиттєві орієнтації студентської молоді проявляються в меті, ідеалах, переконаннях, інтересах та інших аспектах їхньої самосвідомості і чинять визначальний вплив на спрямування їх поведінки та розвитку. Саме такі гранично узагальнені смыслові орієнтації допомагають визначити вибір свого життєвого шляху, впливають на власне самовизначення,

формують його потенціал у теперішньому та майбутньому. Саме їх прояви дозволяють судити про осмисленість і насиченість життя.

Варто зауважити, що у науковій літературі виділяють кілька основних значень поняття *«смиложиттєві орієнтації особистості»*. У першому значенні воно аналогічне поняттю *«ціннісні орієнтації»*, що позначає спрямованість смислотворчих цінностей. Зокрема, М. С. Яницький, вказуючи, що цінності і смисли тісно пов'язані між собою і взаємозумовлені, зазначає: *«Ціннісні орієнтації, що визначають життєві цілі людини, виражають відповідно те, що є для неї найбільш важливим і має для неї особистісний сенс»* (за [32, с. 35]). Інші науковці під сенсожиттєвими орієнтаціями розуміють цілісну систему свідомих і вибіркового зв'язків, що відображає спрямованість особистості, свідомість виборів та оцінок, наявність життєвих цілей, задоволеність життям (самореалізацією) та здатність брати на себе відповідальність та впливати на хід реалізації своєї життєдіяльності. Достатньо поширеним є підхід, згідно якого умовою збагачення сенсожиттєвих орієнтацій, моральних цінностей та орієнтирів у студентів закладів вищої освіти є вироблення культурологічної компетентності, а також усвідомлення онтологічного зв'язку гуманістичних цінностей, що гармонізує розвиток особистості. Інше значення цього поняття пов'язане з тестом сенсожиттєвих орієнтацій, створеного на основі адаптації тесту *«Мета в житті»* (Purposein-LifeTest) Леонарда Махоліка та Джеймса Крамбо.

Сенсожиттєві орієнтації студента є результатом усвідомлення цінностей, цілей та сенсу власного життя (їхня виразність у минулому, сьогоденні та майбутньому). *«У формі ціннісних орієнтацій в результаті набуття цінностей фіксується суттєве, найбільш важливе для майбутнього фахівця»* [30, с. 128], оскільки сутність моральності людини виражають саме її ціннісні орієнтації, що є інваріантними утвореннями моральної свідомості. Відтак *«система ціннісних орієнтацій є згорнутою програмою життєдіяльності і підставою для реалізації певної моделі особистості»* [там само]. Формування та її функціонування

здійснюється у процесі ціннісно-орієнтованої діяльності, у ході якої визначається значимість властивостей різних об'єктів навколишнього світу.

У випадку моральних ціннісних орієнтацій дії самого суб'єкта та інших людей виступають об'єктами оцінки, а ядром внутрішнього механізму оціночної діяльності є *совість*. Вона формується під час інтеріоризації моральних цінностей і регулює ставлення суб'єкта, його моральну позицію [41]. Таким чином, на основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури можна висновувати, що в процесі освітньо-професійної діяльності студентів ЗВО великий вплив на вибір їх життєвого шляху мають сенсожиттєві орієнтації і насамперед – спрямованість у майбутнє: відбувається вибір цінностей, усвідомлення цілей та власної життя, вибудовування ставлення до світу і себе і як результат - формування моральної позиції.

Згідно з сучасними уявленнями ціннісні орієнтації являють собою системи оціночних відносин потребного походження, безпосередньо пов'язані з інтересами, ідеалами, самовідносинами особистості і являють собою вищі, сенсоутворюючі мотиви, а саме, усвідомлені людиною сенси її життя, які несуть у собі потенційну готовність стати мотивом, що спонукає. Але навіть не спонукаючи до зовнішньої діяльності, вони служать впливовою детермінантою, що визначає функціонування особистості. При цьому мотивація розглядається як «...родове поняття всієї сукупності психологічних утворень і процесів, що спонукають і спрямовують поведінку на життєво важливі умови і предмети, що визначають упередженість, вибірковість і кінцеву цілеспрямованість психічного відображення та регульованої ними активності...» [34].

Сучасні дослідження смислової сфери у структурі особистості доповнюють і розкривають *екзистенційно-буттєві* властивості особистості. Так, зокрема, на сьогодні сучасні емпіричні дослідження у рамках смислового піходу дозволяють конкретизувати зміст та механізми смислового регулювання діяльності. У форматі цього дослідження актуальним є питання дослідження змісту спрямованості особистості та її структуроутворюючих елементів. Якщо взяти визначення С.Л. Рубінштейна, то спрямованість особистості – це

динамічні тенденції, які як мотиви визначають діяльність, і самі, у свою чергу, визначаються її цілями та завданнями. Відповідно, динамічна тенденція характеризується як динамічним, так і змістовним (смісловим) аспектами, тому спрямованість містить два моменти: предметний зміст – як спрямованість певний предмет, і напругу, яка при цьому виникає.

Відтак, структура спрямованості, з погляду її складових, має складний динамічний характер. До змістовних компонентів спрямованості зазначений науковець відносить потреби, інтереси, ідеали, схильності. Всі ці прояви спрямованості можуть перетворюватися, переходити один в одного, утворюючи розгалужену систему проявів особистості та забезпечуючи мотивацію її діяльності. У дослідженнях вітчизняних вчених розробляється концепція, відповідно до якої спрямованість особистості є динамічним утворенням, що формується протягом життя людини під впливом різних мотивів, цінностей та сенсів [30; 37]. Проте варто зазначити, що не всі мотиви беруть безпосередню участь у формуванні спрямованості особистості. Так, наприклад мотиви-стимули не є визначальними для формування спрямованості особистості, а *смыслотворчі мотиви*, поступово накопичуючись і збагачуючись у процесі життєдіяльності людини, становлять основу спрямованості – загальну цільову установку особистості.

Низка дослідників, визначаючи спрямованість як стійко домінуючу систему мотивів, основним домінуючим мотивом вважає *моральні цінності*, заради яких людина здатна долати свої безпосередні спонукання. Ієрархічна структура мотивів визначає спрямованість особистості людини та має складний динамічний характер. До змістовних компонентів спрямованості відносяться потреби, інтереси, ідеали, схильності. Всі ці прояви спрямованості можуть перетворюватися, переходити один в одного, утворюючи розгалужену систему проявів особистості та забезпечуючи мотивацію її діяльності [45].

Сенсожиттєві орієнтації – це важлива система усвідомлених і вибірково зв'язків, котра відображає «спрямування особистості, наявність життєвих цілей,

усвідомленість виборів і оцінок, задоволеність життям (самореалізацією) і спроможність брати за неї відповідальність, впливаючи на її проходження» [39].

Питання сенсів та смислів життя безпосередньо пов'язане з *життєтворенням* особистості у повсякденному бутті відносно внутрішнього відображення навколишньої дійсності. Оскільки зараз весь світ живе в епоху нестабільності та назрівання конфліктів, а що стосується України – то власне, в умовах війни, питання становлення сильних, резилентних, активних, самореалізованих та самоактуалізованих особистостей стоїть особливо гостро. Маючи вроджену здатність до самовдосконалення, людина здатна змінити себе і світ навколо, у тому числі завдяки перегляду власних поглядів на сенси і смисли свого життя у заданий момент екзистенціювання.

Питання *самовдосконалення особистості* у свої однойменній монографії досліджує С.В. Грищенко [18]. Вона враховує напрацювання В. Якобсона щодо аналізу самовдосконалення почуттів, В. Щадрикова щодо вивчення діяльності як форми самовираження та становлення людини, що закладено в її потенціалі, К.А. Альбуханової-Славської про самовдосконалення як життєву стратегію, а також надбання зарубіжних вчених-представників гуманістичної психології: А. Комбса, А. Маслоу, К. Роджерса та інших. Гуманістична психологія глибоко співвідноситься з психологією екзистенціалізму (яскравими представниками якої є Р. Мей, В. Франкл та І. Ялом), фокусуючи увагу на прагненні людини відшукати сенс свого індивідуального буття і жити вільно та відповідно до моральних принципів. Психологи-гуманісти заперечують ідею спричинення, яка обмежується лише інстинктами, потягами, чи зовнішнім середовищем, і вважають, що люди самі обирають спосіб життя та визначають власний шлях буття; розвиток особистості визначається її внутрішнім спрямуванням до самоактуалізації – реалізації своїх потенціалів.

В Україні і за кордоном відбуваються постійні спроби віднайти механізми самовдосконалення та самозміни особистості. Основними *чинниками процесу самовдосконалення особистості* С.В. Грищенко називає: мотиви самовдосконалення як програму процесу самовдосконалення; моральне

становлення особистості; дисциплінованість та усвідомлення гідності та ментальності [18, с. 26]. Власне, саме самовдосконалення особистості дослідниця пропонує розглядати як «свідому, самостійну, цілеспрямовану діяльність людини, спрямовану на вироблення чи вдосконалення власних рис, якостей відповідно до суспільно значущих і особистісно значущих цінностей, ідеалів, у ході чого індивід формується як особистість» [там само, с. 27].

Відтак стає зрозумілим, що у процесі самовдосконалення людини одну з найважливіших ролей відіграють питання моральних та духовних цінностей, соціокультурних норм і традицій, які інтеріорізуються та в подальшому проявляються у вчинках та відношеннях. А.А. Фурман висловлюється про це так: «принципи оприявлення оцінкових суджень з позицій значущості чи сенсовності про явища довколишньої дійсності і власних життєвих пріоритетів, закріплюються у свідомості людини у якості смислів, постаючи орієнтиром у її життєактивності. У категоріях смислосфери впорядковуються (структуруються, усистемлюються) засадничі для особистостей, груп, етносів, націй інтереси, знання, уподобання, домагання, цінності, норми, моральні приписи, культурні настанови тощо. Звідси постає одна з важливих функцій особистості – перманентний саморозвиток у зв'язку з переглядом власної системи смисложиттєвих орієнтацій, ситуативним їх налаштуванням для оптимальної взаємодії зі світом і поступом до самовдосконалення» [43, с. 167-168].

Звертаючись до досліджень С. Б. Кримського, А. А. Фурман звертає увагу на те, що «поняття смислів і сенсів синонімічні, але мають сутнісні розбіжності: перше уособлюється зі всеосяжними значенневими конструктами, що упредметнюються в досягненні стратегічних цілей-перспектив життєреалізування людини, а друге носить індивідуалістичний характер суб'єктивної оцінки довколишньої дійсності, що набуває для людини вособистісної вартісності. За наявного категорійного тезаурусу психологічної науки, доцільно застосовувати *поняття смисложиттєвої сфери* як особистісного конструкту, що утримує і смислосферу буття і сенсосферу життя у їх сукупному синергійному поєднанні» [43, с. 175].

За допомогою своїх сенсів людина сприймає і розуміє безмежність та важливість відносин зі світом, а завдяки змісту вона відчуває свою приналежність до соціального співтовариства. При цьому, сенси можуть бути розглянуті як динамічна, ситуативно змінювана структура свідомості, в той час, як загальнолюдські змісти є стійкими, вічними, не залежними від зовнішніх обставин.

Українська дослідниця, проф. З. С. Карпенко, досліджуючи особливості аксіогенезу особистості, виділила *засоби* психологічного розвитку *ціннісно-сміслової сфери* людини, виходячи з авторської теорії інтегрального суб'єкта. Відповідно, вони розташувалися наступним чином: на рівні відносного суб'єкта – це наслідування, емоційне зараження, навіювання, на рівні моносуб'єкта – ідентифікація, на рівні полісуб'єкта – каузальна атрибуція, рефлексія, на рівні метасуб'єкта – емпатія, на рівні абсолютного суб'єкта – медитація [21, с. 236].

Відтак, услід за проф. А. А. Фурманом, можемо зауважити, що людина сама визначає *рамкові умови свого існування у доколишньому світі* «через свою персонально-унікальну, відеальнену концепцію смисложиттєвого самоздійснення. Змісти є підґрунтям реалізації особою раціонально-рефлексивного вибору засобів та інструментів досягнення позитивних результатів своїх діянь, тоді як сам процес чи процедура вибору відбувається на основі усвідомлення власних сенсових пріоритетів». Це означає, що можна говорити про упредметнення змістів / сенсів людини у певний цілісний конструкт – її *смисложиттєву сферу* як сукупність «матеріальних і духовних домагань, що підпорядковуються системі цінностей і ідеалів, значущих для людини в контексті конкретного ситуаційного екзистенціювання» [43, с. 178].

В особистісному світі людини сенси і змісти організуються не будь-як, а цілісно, *холістично*, при тім, що спостерігається різний рівень вияву їх в щоденній буденній діяльності людини і самі вони мають різний пріоритет для людини (зумовлений як впливом її соціального середовища, так і певними індивідуальними властивостями та особливостями її розвитку і формування. Загальнолюдські змісти можна пов'язати з поняттями соціальності,

національності, колективізму тощо, особистісні сенси визначаються свідомими запитами самої людини задля прийняття певної життєвої позиції. Індивідуальні сенси і групові смисли можуть співпадати, взаємо посилюватися або взаємо нейтралізовуватися.

Внутрішні ідеї, які мають сенс, важливі та нагальні для людини, можуть змінювати її світогляд і впливати на її поведінку, розкриваючи внутрішні потенціали для духовного розвитку та творчого самовираження. Питання *потенціалу як психодуховної даності* особистості особливо актуальне для сучасного стану наукового знання і досліджене Я. М. Бугерко (див.[6]).

Отже, вчинок, зреалізований особистістю з духовними намірами, підтверджує єдність смислу буття та сенсу життя. Людині слід постійно конструювати сенс у своєму житті, щоб розуміти і визначати своє місце в світі. В іншому випадку існує ризик втратити контекст і момент “тут і зараз”. Сам процес проживання життя допомагає визначати сенс через виокремлення значущого, що одночасно керує напрямком особистого розвитку і самовдосконалення.

Користуючись *типологією вчинення*, що ототожнюється з учинково-суб’єктною активністю В.О. Татенка [36] та ґрунтовними напрацюваннями у цій сфері А. А. Фурмана [42] та А. В. Фурмана [46] можна виділити цікаві в ракурсі сенсосомиологічного самовдосконалення особистості такі дві важливі стадії-складові останньої, як

1) *учинок самовиховання*, який визначає «потребу і можливість трансценденції людини у глибини власної самості і переживання того, наскільки її реальне емпіричне існування відповідає її людській сутності»,

2) *учинок самотворення* який означається як «глибинно-вершинне екзистенціювання власної спонтанності, самоактивності, креативності, духовності». Обидва цих вчинки спираються на глибоке розумінні людиною своєї смисложиттєвої сфери.

Ціннісно-смиологічний розвиток окремої особи визначається мірою переживання безпосередності контакту з надособистісними вартостями, що

привласнені й трансформовані у значення і смисли, а останні організуються у певне синергійно-ієрархічне утворення – *аксіосферу* [42, с.71].

Опосередковано дослідження мотивів самовдосконалення людини через сенсосмислову сферу знаходимо у А. Г. Маслоу, який пояснює їх *мета потребами*. Дослідник виділив такий найвищий рівень мотивованості особистості, котрий виявляється у прагненні до *самоактуалізації* – процесі «поміркового прийняття рішень і перманентне прагнення особистості проявити та зреалізувати весь свій потенціал в дихотомії визнання непересічності власного Я» [53, с.241].

Таким чином, особистість, яка постійно взаємодіє зі своєю смисложиттєвою сферою, перебуває в процесі, спрямованому на самоактуалізацію, де вона усвідомлює свій потенціал, намагаючись вдосконалити себе у рамках заданої нею реальності. Це включає в себе сприйняття світу з автентичною перспективою, особистий стиль самореалізації, глибоке усвідомлення власних цілей і смислових орієнтирів. Процес цього формування сильно впливає на становлення смисложиттєвих принципів, які проявляються у вчинках як вольових актах-діяннях спрямованих на досягнення внутрішньо мотивованих цілей. Вибір життєвих позицій та векторів самовдосконалення часто зумовлюється ситуаціями, у яких знаходиться людина, оскільки це визначає, на що вона фокусує свою увагу та енергію у своєму житті.

Висновки до першого розділу

1. Аналіз наукової літератури показує, що ціннісно-смысловий компонент, який характеризується знаходженням смислів та прагненням реалізувати цінності у професійній діяльності, у структурі професійної спрямованості є системотворчим. Ціннісні орієнтації - це системи оціночних відносин потрібного походження, безпосередньо пов'язані з інтересами, ідеалами, самовідносинами особистості і являють собою вищі, сенсоутворюючі мотиви, а саме, усвідомлені людиною сенси її життя, які несуть у собі потенційну готовність стати мотивом.

2. В особистісному світі людини сенси і смисли організуються цілісно, холістично, водночас спостерігається різний рівень вияву їх в щоденній буденній діяльності людини і самі вони мають різний пріоритет для людини (зумовлений як впливом її соціального середовища, так і певними індивідуальними властивостями та особливостями її розвитку і формування).

3. СENS – це утворення, яке пов'язує свідомість та буття, ідеальне та реальне, життєві цінності та можливості їх реалізації. Відтак, поняття «особистісні цінності» у загальній смысловій структурі особистості не тотожні з особистісними смислами, які часто мають неусвідомлений характер. Особистісні цінності – це усвідомлені та прийняті людиною загальні сенси її життя.

4. Мотиваційна сфера особистості містить широке коло спрочинень, які беруть участь у спонуканні, регулювання та розгортання діяльності суб'єкта, а також стійкі мотиваційні утворення, до яких можна віднести особистісні смисли та цінності.

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЦІННІСНОГО ЗОРІЄНТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ПРОЦЕСІ ОСОБИСТІСНОГО ТА ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Аналіз мотиваційно-ціннісних факторів, які впливають на готовність майбутніх психологів до професійної діяльності

Студентський вік є важливим період у становленні молодої людини, саме в цей час особистість виходить на нові грані осмислення світу, активно засвоює соціальні змісти (соціальні ролі та норми). Ці зміни відбуваються під час соціально-рольового експериментування, характерного молоді, результатом чого стає сформована система індивідуальна сенсів, унікальність та самобутність самої особистості молодої людини. Особистісні фактори та фактори довколишнього середовища зумовлюють особливості функціонування системи особистісних смислів. Це, своєю чергою, передбачає більш поглиблене вивчення характеру діяльності людини, яка виражає весь спектр смислової активності особистості в умовах певної життєвої ситуації. Саме під час життєактивності і життєдіяльності проявляються та коригуються ціннісно-сміслові орієнтації особистості.

Проблема ціннісних та сенсожиттєвих орієнтацій особистості розкривається в низці наукових праць як українських (О. В. Галян, І. М. Галян, Н. П. Панчук, А. А. Фурман, О. Є. Фурман та ін.), так і закордонних (В. Франкл, М. Рокич та ін.) вчених, котрі визначили сутність поняття ціннісні орієнтації, структуру сенсожиттєвих орієнтацій особистості, їх змістове наповнення і особливості у представників різних професій. Вивченню сенсожиттєвих орієнтацій у студентської молоді присвячена значна кількість робіт, котрі стосуються, в основному, студентів соціально-гуманітарного, педагогічного та технічного напрямку підготовки. Досліджуються загальні особливості

сенсожиттєвих орієнтацій у студентської молоді та показана диференціація смисложиттєвих орієнтацій студентства за віковою ознакою. Водночас відкритим залишаються низка питань, зокрема, існування відмінностей у вираженості смисложиттєвих орієнтацій у студентів різних напрямів підготовки, хоча наголошується, що професійна приналежність є важливою складовою структури сенсожиттєвих орієнтацій.

У процесі підготовки майбутніх психологів варто враховувати вплив ціннісних факторів на їхню готовність до майбутньої професійної діяльності, оскільки у процесі діяльності психологів постає проблема узгодження цінностей клієнта та фахівця. Умовно їх поділяють на *чотири основні групи*:

- ціннісно-смилові,
- діяльнісні,
- мотиваційно-ціннісні та
- ціннісно-орієнтаційні фактори.

Вплив *мотиваційно-ціннісних* чинників є значущим у процесі підготовки майбутнього психолога, оскільки вони не лише визначають вибір майбутньої професії психолога, а й є головним аспектом формування основ успішного психологічного практикування та ефективної взаємодії з клієнтом [55; 56].

У вітчизняній науці *стан готовності до професійної діяльності* визначається як психологічний особистісний стан, який виявляється безпосередньо перед початком професійної діяльності і залежить від індивідуальних характеристик людини. Виникнення цього стану, як правило, ґрунтується на таких двох *аспектах*:

- 1) прогнозування й моделювання ситуацій діяльності;
- 2) психологічна налаштованість на досягнення успіху [15, с. 222].

Поняття мотивації в сучасній психологічній науці використовується для означення таких психічних явищ як системи стимулів, які активізують діяльність особи, спричиняють її активність, тобто сукупність певних чинників, які спричиняють поведінку. При цьому вказується на наявність

ієрархії мотивів — «від найбільш загальних, які характеризують спрямованість її [особи] діяльності (концепція життя, система цінностей), до ситуативних, пов'язаних із задоволенням певних потреб в конкретній ситуації. Мотиваційна сфера представлена: актуальними мотивами, які фактично спонукають до діяльності; потенційними мотивами, які сформовані, але не виявляються в діяльності» [12].

Психолог Є. П. Ільїн розробив структурну модель мотивації, яка вказує на різний перелік компонентів мотивів (рис. 2. 1).

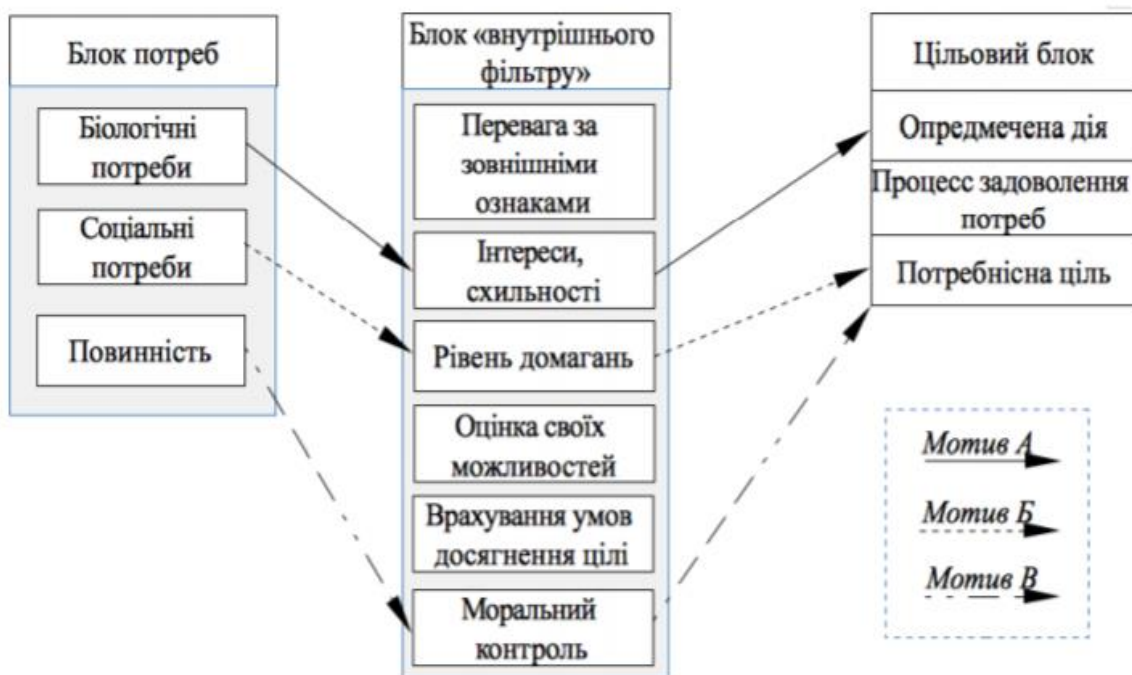

Рис. 2. 1. Структурні компоненти, мотивів за Є. П. Ільїним

Відмітимо, що «однакові компоненти можуть складати структуру різних мотивів, ... навіть мотиви, що у всіх побудовані з однакових компонентів, не можуть свідчити про їх тотожність за змістом та сенсом. Кожна людина наділяє ці компоненти своїм значенням для себе» [14, с.103]. Відтак бачимо, що в структурі мотивації можуть бути різні компоненти і при тому, ще й з різних структурних блоків.

Сучасна психологія розглядає *цінності* як цілі (термінальні) та засоби (інструментальні), а *мотиви* – як спонуки до конкретних видів діяльності. За

визначенням А.А. Фурмана, “*потребово-мотиваційна аксіосфера* – складна система взаємозалежних компонентів, що знаходяться в ієрархічній супідрядності”. Основними компонентами цієї сфери є: потреби й інтереси, цілій установки, потяги й емоції, ідеали й вартості [44, с. 151-152].

Згідно з результатами дослідження Ю. Карплюк «сутнісною відмінністю й водночас запорукою синергійного поєднання ціннісно-орієнтаційних домагань і мотиваційних приписів особистості є їхня онтологічна природа, адже потребове поле індивідуально обраних і персонально схвалених та прийнятих спонук, узалежнюючись від цілісної картини людського світосприйняття, співдієво породжують змістовні форми повномірною життєтворення особою свого Я у часопросторі власної непересічної буттєвості» [23, с. 174].

Готовність до самовизначення передбачає виникнення психологічних і психічних утворень і механізмів (формування уявлення про своє місце у суспільстві, власного світогляду й досвіду, уміння досліджувати й оцінювати явище, розуміння свободи та наявність власної системи цінностей, що визначають їх мотивацію до діяльності), які забезпечують активне, креативне, та свідоме життя особистості. Сформованість мотиваційно-ціннісної сфери є основною особистісного передумовою професійного самовизначення та готовності до майбутньої діяльності [12, с. 125-126].

Мотиваційно-ціннісні фактори тісно пов'язані зі смисло-життєвими цінностями, оскільки вони визначають характер професійної діяльності психолога, а від так і мотиваційно-ціннісне ставлення до професії. Умовно цінності поділяють на п'ять груп: 1) відчуття обов'язку допомоги та підтримки; 2) повага до людської гідності; 3) дотримання етичності та відповідальність; 4) розвиток і вдосконалення; 5) емпатія. [24, с. 72-74].

У контексті аналізу мотиваційно-ціннісних факторів, що впливають на професійну готовність та соціальну активність майбутніх фахівців соціономічних професій, зокрема психологів, на думку К. Аверіної, важливо

враховувати поєднання компонентів соціальної спрямованість; просоціальна діяльність, уміння протистояти труднощам (адаптованість та оптимальний рівень опірності); усвідомлення власних мотивів та можливих мотивів майбутніх клієнтів; ініціативність та креативність) та принципів (суб'єктності розвитку соціальної компетентності; інтеріоризації та екстеріоризації професійно-етичних норм та цінностей; проектування та конструювання соціальних ролей) професійної діяльності [1, с. 220].

Особливими *детермінантами готовності* майбутніх психологів до професійної діяльності, як і їх професійного самовизначення, відповідно до *мотиваційно-ціннісної сфери* можна вважати:

1) *мотиви* зумовлюють формування когнітивно-емоційних структур й утворень, які визначають особливості поведінки у процесах професійної діяльності, комунікації та взаємодії психолога з клієнтом;

2) *професійно ціннісні орієнтації* відображають уявлення про ключові аспекти майбутньої діяльності психолога та їх розуміння;

3) *особистісні конструкти* та

4) *особисті настанови* орієнтують особистість майбутнього психолога на самоствердження, як особистості не лише себе, а й інших, зокрема майбутніх клієнтів, а також на розуміння унікальності кожного індивіда.

5) *уявлення про «Іншого»* - визначає етичні принципи, а відтак і ціннісно-мотиваційні фактори професійної готовності майбутнього психолога [12, с. 128].

Н.М. Мишко виділяє такі мотиваційно-ціннісні фактори, що впливають на готовність майбутніх психологів до професійної діяльності:

1) основні потреби нижчого і вищого порядку (фізіологічні потреби, потреба у безпеці, потреба соціальної приналежності, потреби визнання, потреба у самореалізації);

2) зовнішні фактори (фінансові мотиви, суспільне визнання, співпраця та стосунки з колективом і керівництвом)

3) внутрішні мотиваційні фактори (відповідальність, кар'єра та можливість успішного професійного зростання та задоволення процесом роботи);

4) аспекти осмисленості життя (узгодженість професійних й життєвих цілей та інтересів, сенс роботи і життя, емоційна насиченість життя, результативність життя);

5) рівень вираженості 12 типів цінностей, які поділяються на 3 групи – індивідуальні, колективні та подвійні цінності [27, с. 242].

Аналіз наукових джерел показує, що основними мотиваційно-ціннісними факторами, які визначають готовність психологів до професійної діяльності є толерантність (зокрема - до невизначеності), рівень емоційного інтелекту (EI), прагнення допомогти іншим і собі, соціально-активна позиція, власні та суспільні ідеали, рівень самооцінки, самосвідомість, професійна свідомість та зрілість.

Процес формування *толерантності* є визначальним мотиваційно-ціннісним фактором професійної готовності, оскільки толерантність це не лишетерпимість, а й свідоме прийняття «Іншого» з його власними цінностями, уявленнями та переконаннями. Проте не менш значущим чинником впливу на готовність є й *толерантність до невизначеності*, яка передбачає прийняття гуманних рішень в умовах невизначеності ситуацій, подій та цінностей, неповноти інформації та невідомості наслідків вибору, оскільки система суспільних та особистісних цінностей є мінливою й постійно розвивається, що викликає нові проблеми.

Високий та оптимальний рівень *емоційного інтелекту* (EI) у процесі професійної діяльності з одного боку сприятиме профілактиці конфліктів та психічних захворювання, формуванню психологічного здоров'я, а з іншого – більш швидкому розв'язку конфліктів, прийняттю рішень у ситуаціях невизначеності, інтеграції життєвого досвіду психолога й клієнта, творенню нових стратегій життєздійснення та професійної діяльності. Ці нові стратегії будуть адаптовані більше до віку, системи ціннісно-смыслових орієнтирів,

життєвого контексту конкретних осіб [22, с. 69]. Як мотиваційно-ціннісний фактор впливу на готовність майбутніх психологів до професійної діяльності, рівень ЕІ визначає здатність до опору життєвим труднощам та стресових ситуацій, вміння приймати нестандартні рішення у відповідних незвичних ситуаціях, а також сприяє прийняттю цінностей «Іншого» і визначають мотиви допомоги клієнту.

Формування *почуття обов'язку допомоги та підтримки* допомагає зрозуміти й прийняти «Іншого» як особистість в цілому, і за потреби поділитись успішним власним життєвим досвідом в контексті проблеми. Це почуття може слугувати унікальним «етичним компасом», як мотиватором успішної професійної діяльності та професійного самовизначення.

Соціально-активна позиція визначається як мотивацією до певної діяльності, так і ціннісними уявленнями про підготовку до професійної діяльності та власну майбутню діяльність в обраній сфері.

Рівень *самооцінки* впливає на мотиваційну готовність майбутніх психологів до професійної діяльності, яка об'єднує цінності й ідеали, світогляд, уявлення й переконання (віра), інтереси та здатності, бажання і потяги, а також потреби, тенденції й мотиви [49, с. 134].

Важливим мотиваційно-ціннісним фактором впливу на професійну готовність психологів є *самосвідомість*, зокрема професійна, яка допомагає усвідомлено підходити до прийняття рішень, спрямовувати інших на свідоме самостійне прийняття певного вибору чи рішення, формувати сприятливий соціально-психологічний й психолого-організаційний клімат, довірливі стосунки та ефективну взаємодію психолога з клієнтами, а також є важливою для взаємного толерантного ставлення [51, с.106-107].

Зрілість особистості водночас є і станом, і процесом, що включає розвиток фізіологічних, моральних, інтелектуальних, емоційно-вольових, психологічних та соціальних характеристик людини і його рівень. Соціальна зрілість психолога є важливим мотиваційно-ціннісним фактором професійної діяльності психолога, оскільки вона реалізує потребу майбутнього психолога у

розумінні Іншого та його стосунки з іншими, а також відповідальності за свої дії й рішення, а особистісна зрілість відповідає за професійне самоствердження та самореалізацію психологів, а також адекватне цілепокладання та формування стресостійкості та системи цінностей, що є основою відповідальності й мотивації у професійній діяльності.

2.2. Вплив ціннісно-орієнтаційних чинників на професійний розвиток фахівців-психологів

Аналіз сучасної психологічної літератури вказує на те, що професійний розвиток особистості починається з моменту прийняття та включення до процесу освоєння професії. Вже перший компонент – прийняття особистістю своєї майбутньої професії характеризується усвідомленим включенням у визначену систему норм, вимог і ціннісних орієнтацій цієї професії. Це, своєю чергою, призводить до виникнення спрямованості майбутнього фахівця на таке освоєння нормативних і ціннісних вимог професійної праці, котре усуває протиріччя між можливостями людини та вимогами професійної діяльності до неї, між змістом ціннісно-мотиваційної сфери особистості та цінностями, які декларує майбутня професійна діяльність.

Відмітимо такий важливий момент, який стосується власне професійної діяльності, як те, що одержання диплому засвідчує лише про формальне професійне самовизначення майбутнього фахівця, а справжнє, творче професійне самовизначення з цього моменту лише починається. Відповідно розвиток професіонала можна представити у вигляді чотирьох самостійних стадій: стадії професійної адаптації, стадії розвитку професіонала, стадії реалізації професіонала, стадії спаду. В переважній більшості публікацій з професійної тематики саме стадія реалізації професіонала визначається як стадія стабілізації при якій відзначається «повна чи часткова реалізація професійного

потенціалу, стабілізуються основні операційні структури, особистісні риси набувають стійкого характеру» [33,с. 267].

Існує значна кількість теоретичних підходів та критеріїв, які визначають етапи становлення професіонала. Зокрема, як рівні професіоналізму особистості визначають: допрофесіоналізм, професіоналізм, суперпрофесіоналізм, непрофесіоналізм, псевдопрофесіоналізм; післяпрофесіоналізм.

Відтак виділяють шість етапів освоєння професії:

- адаптаційний етап;
- самоактуалізаційний етап
- гармонізаційний (рівень «майстерності»)
- перетворення, збагачення людиною своєї професії;
- етап вільного володіння кількома професіями (стадія наставника)
- етап творчого самовизначення себе як професіонала.

Останні три етапи вважаються етапами суперпрофесіоналізму. Соціальна ситуація професійного розвитку містить систему соціально-професійних та індивідуально-особистісних факторів. Що стосується студентського віку, то необхідно врахувати специфіку цього періоду в контексті психологічних змін, що відбуваються у цьому віці. Окрім переходу провідної діяльності від навчальної до навчально-професійної у студентському віці інтенсивно здійснюється становленням системоформуючих цінностей людини, навколо яких конструюється ціннісно-нормативна система. Відбуваються зміни і у сфері самосвідомості, образ Я набуває більшої стабільності, змінюється рівень та критерії самооцінки. Всі ці зміни дозволяють вважати студентський вік періодом, протягом якого людина найбільш активно та усвідомлено займається побудовою стратегії власного життя, як у професійному, так і у ширшому контексті. Одним із критеріїв успішності такої роботи може бути високий рівень задоволеності життям. Сенсожиттєві орієнтації та здатність до подолання важких життєвих ситуацій у даному контексті є домінантами, які істотно впливають на рівень задоволеності життям [32; 39].

При цьому варто зазначити, що сенсожиттєві та смислобуттєві орієнтації виникають не на порожньому місці, а їх «дозрівання» підготовляється всім ходом попереднього особистісного розвитку. Власне, це період формування особистісного фундаменту життя. Повноцінне формування особистості вирішальним чином залежить від того, які саме мотиви, цілі, цінності за змістом стали провідними, домінуючими. Завдання, яке стоїть перед думаючою і рефлексуючою студентською молоддю «зادля чого я живу?» стимулює її намагання пройти від зовнішніх мотивувань до справжніх глибинних мотивів власної поведінки. Коли людина відповідає на такі питання, вона постійно вирішує «завдання на сенс», в результаті якого одержує розуміння особистісного сенсу, справжнього «значення для мене», певних цілей та обставин свого життєвого шляху.

Важливо, що під час вирішення поставленого завдання на зміст, відбувається інтенсивна внутрішня робота щодо співвіднесення проявів мотиву в кількох площинах, що перетинаються одна з одною: стосовно мотиву до подоланих людиною зовнішніх і внутрішніх перешкод задля його досягнення (*спонукальна сила мотиву*); зіставлення мотиву з іншими можливими мотивами; оцінювання мотиву щодо його ставлення до прийнятих особистістю норм і ідеалів; щодо співвіднесення мотиву з реальними можливостями особистості, тобто з сприйнятим образом свого Я (*реалістична сила мотиву*); порівняння свого мотиву з можливими мотивами інших людей (*соціальна ідентичність мотиву*) (В. В. Столін).

Сенсожиттєві пошуки – найважчі і найважливіші у житті. Такими питаннями людина цікавиться маючи вже певний досвід та вік. У психологічній літературі прийнято пов'язувати проблему сенсу з цінностями – предметами, цілями та ідеями, які є значущими для людини, і які визначають її мотиви та устремління. Відповідно досягнення цих цінностей породжує відчуття *задоволеності життям*, відчуття того, що життя прожите не даремно. Відтак досягнення цих цінностей значною мірою визначається тією життєвою ситуацією, у якій перебуває індивід [6; 43].

Наукові дослідження з даної проблеми дозволили виділити три змістовні типи сенсу життя: піднесений, ситуативний і приземлений. *Піднесений сенс* життя передбачає самореалізацію, творчість, особистісне вдосконалення, професійне покликання, цікаву роботу, релігійність, пізнання, мудрість, пошук істини. *Ситуативний сенс життя* у студентів як правило, містить освіту, заміжжя, хорошу роботу, прагнення вирішити професійні проблеми, радіти життю. *Приземлений сенс* визначає матеріальне благополуччя, здоров'я, щасливе сімейне життя, кохання, досягнення авторитету, наявність добрих друзів [38].

На відміну від мотивів, які у психології розглядаються як вираження потреб, сенс – це не лише прагнення до чогось, майбутня мета, зумовлена мотивом, а й те переживання, що супроводжує реалізацію даного мотиву (чи його сукупності). Так, мотив вчинити певним чином може реалізуватися у дії, але, вже виконуючи її, людина може зрозуміти і відчувати її безглуздість, що виявляється саме у момент дії. Тому сенс життя це не тільки майбутнє, як поставлена мета, а й постійне переживання її здійснення. Відтак, коли людина досягає певних конкретних цілей у житті, вона не втрачає сенс, а, навпаки, посилює його, переконується в ньому, переживає його.

Здатність молодшої людини переживати цінність життя, одержувати задоволення від нього становить її сенс. Відтак, сенс життя – це і здатність суб'єкта переживати цінність життєвих проявів своєї індивідуальності, свого Я, своєї особистості. Проблема сенсу життя значима для розвитку будь-якої особистості.

Українська дослідниця проф. Ж. Вірна, досліджуючи особливості мотиваційно-сислової регуляції особистості майбутнього фахівця, обґрунтувала необхідність враховувати її життєво-стильовий концепт [9]. Саме останнє, на її думку, дозволяє аналізувати мотиваційно-сислову діяльність фахівця як таке багатофункціональне явище, котре поєднує у єдину цілісність свідомість людини і її діяльність. Проблему трансформації мотиваційно-сислової регуляції діяльності у проблему життєвого стилю фахівця дослідниця розглядає у двох площинах: у сфері життє-часового простору людини, котрий

містить минуле, сучасне (зона життєдіяльності, котра містить конкретні дії і вчинки) і майбутнє (перспективна зона життєдіяльності, котра проявляється у певних очікуваннях, планах та переживаннях особистості) майбутнього фахівця. Ж. Вірна зазначає: «актуально-функціональна сфера життєвого простору особистості реалізується засобами мотиваційно-спонукального, емоційно-ситуативного та когнітивного механізмів функціонування, а потенційно-перспективна сфера – засобами аксіологічного, рефлексивного та антиципаційного механізмів» [9, С. 193], тому, продовжує дослідниця «розкриття психологічного змісту останніх підтверджує їх інтегральне функціонування у багаторівневих регуляційних системах діяльності й свідомості та уможливорює пояснення проявів мотиваційно-сислової регуляції у життєвому стилі особистості» [там само]. Дослідниця розробила спеціальну схему, яка дозволяє фіксувати професійний досвід фахівця (рис. 2.2).

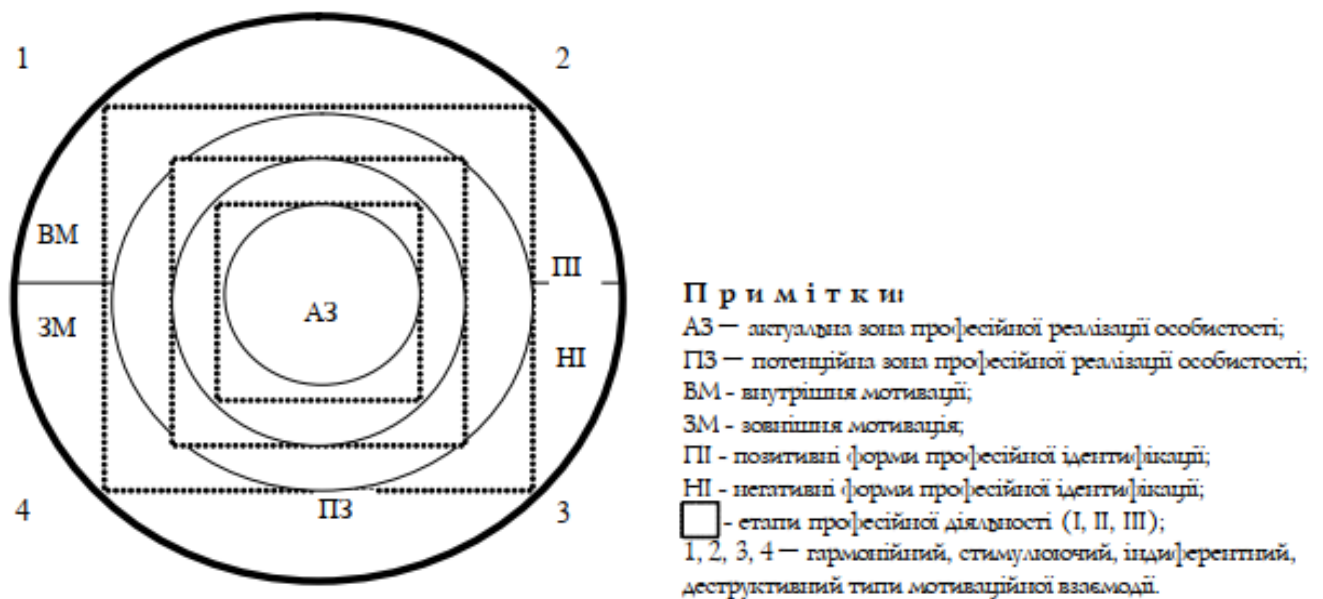

Рис. 2.2. Структура операційно-тенденційного аналізу досвіду професійної діяльності особистості (Ж. Вірна, [9], С.194)

Такий погляд на проблему мотиваційно-ціннісної орієнтації майбутніх спеціалістів дозволяє, з одного боку фіксувати особистісні властивості людини, з іншого – здійснити оцінку та впорядкування життєвого досвіду, основних

ситуацій та подій людини в двох сферах досвіду: потенційно-перспективній та актуально-функційній. Це, своєю чергою, дозволяє з високою точністю прогнозувати траєкторію професійного становлення особистості, та й загалом проектувати їй свій життєвий шлях.

Висновки до розділу 2

1. Період навчання у ЗВО є сензитивним для формування багатьох особистісних структур та якостей (ціннісних, сенсожиттєвих орієнтацій, мотиваційної сфери, професійних інтересів, самоусвідомлення, відповідальності) особистості студента. У процесі професіоналізації у ЗВО мотиваційна сфера студентів трансформується під впливом внутрішніх (особистісних) змін, а також і під впливом суспільно-соціальних явищ, які можуть значно впливати на соціально зумовлені структури особистості, зокрема на особистісну та професійну спрямованість.

2. Сенсожиттєві орієнтації формуються в соціокультурному середовищі при засвоєнні соціального досвіду, а вже потім виявляються в цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах та інших аспектах свідомості особистості. Вони спрямовують її поведінку та особистісний розвиток, визначають вибір життєвого шляху, самовизначення, її потенціал у реальному та майбутньому, загалом дозволяють судити про усвідомленість, насиченість життя. Відтак можна сказати, що сенсожиттєві орієнтації є динамічною проекцією смисложиттєвих концепцій особистості на конкретні умови її повсякденного життя, а процес професіоналізації у закладі вищої освіти може чинити максимально сприятливий вплив на розвиток сенсожиттєвих орієнтацій студентської молоді.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СЕНСОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

3.1. Організація і методи емпіричного дослідження сенсожиттєвих орієнтацій та мотиваційної готовності студентів-психологів ЗУНУ.

Ціннісно-смилова сфера особистості майбутнього психолога є складною, ієрархічно організованою та динамічно взаємопов'язаною системою особистості, яка здійснює оцінку і регуляцію, поведінки, визначає її спрямування та напрямок самореалізації. Її основними компонентами є різні смислові і ціннісні утворення, зокрема ціннісні орієнтації, особистісні смисли, сенс життя, смислові установки тощо.

Під час навчання в закладах вищої освіти характерним для ціннісно-смилового розвитку студентів є посилення ролі моральних переконань та ціннісно-смилових структур свідомості, котрі визначальною мірою формують їх поведінку. Саме в цьому віці формується вміння відчувати найтонші нюанси, пов'язані з суспільною багатозначністю багатьох моральних понять (честь, обов'язок, почуття особистої гордості та власної гідності), які стають доступними для їх глибшого та тоншого розуміння. Тому для студентської молоді основною площиною розвитку стає ціннісно-смилова сфера, а визначальна роль цінностей у їх впливі на формування особистості полягає в закріпленні єдності і самототожності особистості майбутнього фахівця, що на тривалий час визначає основні характеристики особистості, її стрижень, мораль, ціннісні устремління. Засадничою основою розуміння цінностей є усвідомлення людиною тих орієнтирів, із якими вона співвідносить свої дії.

Важливою з огляду на наше дослідження є створена українськими психологами Н.І. Пов'якель та Н.В. Чепелевою узагальнена модель особистості практичного психолога. Дослідниці виділили наступні компоненти:

- професійне цілепокладання та позитивна мотивація студента до своєї майбутньої професії;
- високий розвиток особистісної рефлексії;
- високий рівень творчих здібностей, вмінь і навичок майбутнього спеціаліста, здатність розв'язувати успішно нестандартні проблеми, які виникають у психологічній практиці;
- когнітивна компетентність, достатній рівень самоусвідомлення, і розуміння себе та інших;
- високий рівень розвитку практичного інтелекту, комунікативних та соціально-когнітивних вмінь та навичок;
- толерантність до невизначеності, оптимальний рівень працездатності;
- здатність до професійної саморегуляції та самореабілітації [50].

Водночас треба враховувати, що на вибір власного шляху студентів великий вплив мають сенсожиттєві цінності (ціннісні орієнтації), які могли скластися у них ще до початку вікового періоду ранньої юності. Відтак ціннісно-сміслова природа їх особистісного самовизначення значною мірою проявляється у пошуках сенсу свого існування. Потреба сенсу життя характеризує зрілі форми поведінки, і тому його не можна не враховувати, коли йдеться про процес дорослішання особистості та становлення професійного та особистісного Я-образу студента.

Тому для дослідження мотиваційно-змістових та сенсожиттєвих характеристик особистості майбутнього фахівця ми використали наступний комплекс основних методик.

1. Методика дослідження системи життєвих сенсів (автор В. Ю. Котляков).
2. Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО), адаптована версія тесту РІЛ «Мета в житті» (Purpose-in-LifeTest) Леонарда Махоліка та Джеймса Крамбо.

3. Методика діагностики статусу професійної ідентичності студентів А.А. Азбель, А.Г. Грецової.
4. Методика А. Борисюк «Ставлення до себе як до професіонала», модифікований опитувальник В. Століна, С. Панталеєвої.

Основною гіпотезою було припущення, що у процесі здобуття спеціальності у закладі вищої освіти мотиваційна сфера студентів трансформується під впливом внутрішніх (особистісних) змін, а також під впливом соціально-культурного середовища ЗВО, яке не лише визначає особистісне та професійне зростання майбутнього фахівця, а й сприяє формуванню його ціннісно-сислової сфери, ціннісно визначеної професійної спрямованості.

Будуючи своє дослідження, ми засадничою основою взяли модель професійної готовності до діяльності психолога-практика, створену українським психологом проф. А. А. Фурманом (рис. 3.1)

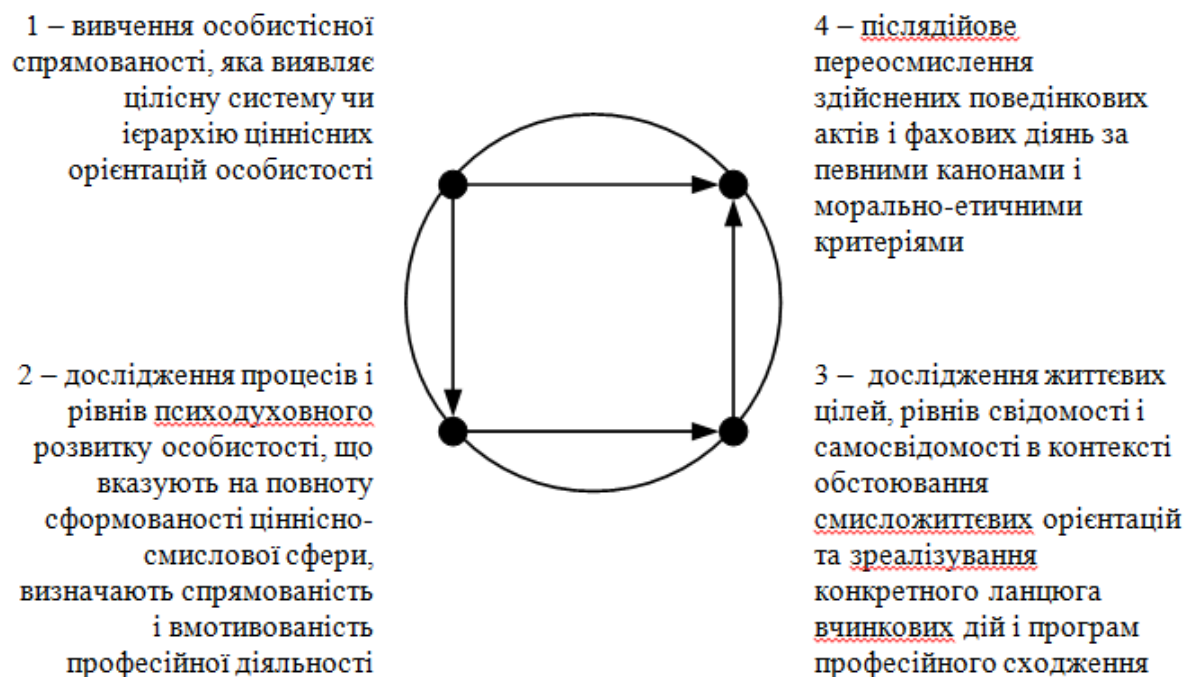

Рис. 3.1. Структура вивчення сенсожиттєвого зреалізування особистості майбутнього фахівця (за А. А. Фурманом [45 , с. 122]).

Коротко охарактеризуємо сутнісне призначення використаних методик, котрі відповідають зазначеним рівням дослідження.

Для дослідження *першої складової сенсожиттєвого зреалізування* особистості майбутнього фахівця – особистісної спрямованості майбутнього психолога, завдяки якій можна виявити як цілісну систему, так і певну ієрархію ціннісних орієнтацій особистості, існує багато різноманітних методик. Нами обрана методика ***дослідження системи життєвих сенсів*** (автор В. Ю. Котляков). Методика дозволяє визначити, який пріоритет та особистісну значущість мають життєві смисли юнаків і дівчат, об'єднані у певні групи у системі сенсожиттєвих орієнтацій. Автор виділив наступні категорії життєвих сенсів: екзистенційні, альтруїстичні, статусні, когнітивні, комунікативні, самореалізаційні, гедоністичні, сімейні. Досліджуваним пропонується список з переліком життєвих смислів (всього 24 твердження), на які в переважній більшості орієнтуються люди у своєму щоденному житті. На їх основі необхідно визначити, в чому полягає сенс власного життя досліджуваного. Для цього робиться їх рейтингова оцінка, обираючи із зазначеного переліку по три твердження, які займають певний пріоритет у ціннісній системі досліджуваного та обчислюються за допомогою таблиці рангові показники власних життєвих смислів досліджуваних за визначеними категоріями.

Тест сенсожиттєвих орієнтацій (СЖО) - адаптація «Purpose-in-LifeTest» Леонарда Махоліка та Джеймса Крамбо, розробленого на засадах теорії сенсу та логотерапії Віктора Франкла. Використовувана нами адаптація тесту СЖО призначена для дослідження усвідомленості життєвого шляху студентів (загальний бал за тестом), трьох сенсожиттєвих орієнтацій:

- ключові цілі в житті,
- усвідомленість процесу протікання життя та його емоційна насиченість,
- результативність життя (у термінах задоволеності процесом власної самореалізації)

та двох аспектів локусу контролю:

- локус контролю Я (Я-господар життя)

- локус контролю Життя (керованість життям).

Шкали методики СЖО значно корелюють з опитувальником рівня суб'єктивного контролю та самоактуалізаційним тестом.

У нашому дослідженні за допомогою зазначеного тесту СЖО ми діагностували рівень прояву виразності у студентів-психологів усіх трьох компонентів смисложиттєвих орієнтацій.

Для дослідження *третьої складової сенсожиттєвого зреалізування* особистості майбутнього фахівця важливою є його ідентифікація з обраною спеціальністю. Відтак було обрано методику діагностики статусу ***професійної ідентичності студентів*** А.Г. Грецової, А.А. Азбель, яка дає змогу виділити чотири статуси профіидентичності – своєрідні сходинки, які характеризують процес професійного самовизначення людини:

- невизначена професійна ідентичність, коли вибір життєвого шляху ще не зроблено, чітких уявлень про кар'єру немає, та й загалом людина навіть не ставить перед собою таке завдання;
- нав'язана професійна ідентичність: у людини є достатньо сформовані уявлення про своє професійне майбутнє, однак насправді вони нав'язані із зовнішнім впливом (референтні особи, батьки), а відтак не прийняті як власний самостійний вибір;
- мораторій, або криза вибору професійної ідентичності: людина усвідомлює проблему вибору професії та перебуває в процесі її вирішення, але найбільш оптимальний варіант ще нею не визначений;
- сформована професійна ідентичність: професійні плани визначені і вони є наслідком усвідомленого самостійного рішення.

Зазначена методика дає змогу визначити, на якою рівні розвитку ідентичності знаходиться обстежуваний та водночас спонукає його задуматися над проблемами свого професійного самовизначення. При виконанні методики досліджуванам пропонується відповісти на 20 пунктів, у кожному з яких є 4 варіанти відповідей. Методика може застосовуватися як індивідуально, так і у груповому форматі і займає від 20 до 40 хвилин.

Визначення *післядійового переосмислення* студентами свого сенсожиттєвого зреалізування як майбутнього фахівця здійснювалося за допомогою методики А. Борисюк «*Ставлення до себе як до професіонала*», котра є модифікованим опитувальником В. Століна, С. Пантілеєвої. Аналіз проводився за 11 шкалами: прогнозоване ставлення до себе як до професіонала; аутосимпатія; професійна самоповага; самопослідовність в професії; саморозуміння; самоприйняття; самооцінка себе в професійному плані; невпевненість у своїх професійних якостях; самоконтроль; негативне оцінювання себе в якості професіонала; самозвинувачення себе.

Розвиток та функціонування систем особистісних смислів та ціннісних орієнтацій носить взаємопов'язаний та взаємодоповнюючий характер. Як засвідчує аналіз проведеного дослідження, особистісні ціннісні утворення є одночасно і джерелами, і носіями значущих для людини смислів.

3.2. Психологічний аналіз взаємозв'язку ціннісного зорієнтування та мотиваційної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів

Професійне становлення є однією з форм соціалізації, і на етапі навчання у закладі вищої освіти характеризується набуттям відповідних професійних умінь, знань, навичок, розвитком загальнокультурних та професійних компетенцій, формуванням ставлення до професії, її прийняття (чи неприйняття), освоєнням професійної ролі. Однак не менш важливим є «входження» професії в особистісний план майбутнього фахівця, знаходження ним смислів, можливостей реалізації своїх цінностей та задоволення потреб у отримуваній професії.

При цьому особлива роль належить ціннісним та сенсожиттєвим орієнтаціям майбутнього фахівця. Знаходження смислів у своїй професійній діяльності вважається основним механізмом професійного самовизначення, яке визначає професійну спрямованість особистості.

Наше дослідження проводилося протягом 2022 – 2023 років на базі соціально-гуманітарного факультету ЗУНУ (Західноукраїнського національного університету). Вибірку склали студенти спеціальності 053 – Психологія денної та заочної форми навчання. Саме дослідження мало теоретико-експериментальний науково-пошуковий характер і містило три етапи. Першим був *теоретичний етап*, на якому проводилося вивчення відповідної філософсько-психологічної наукової літератури зазначеної проблематики, визначалася сфера дослідження, формулювалися завдання та мета дослідження, виокремлювалися на основі теоретичного аналізу наукової літератури ключові проблеми, здійснювався підбір відповідних для розкриття проблеми методик, проводився аналіз їх процедурних особливостей проведення;

На другому (*експериментальному*) *етапі*, який тривав з грудня 2022 року по червень 2023 року проводилося вивчення взаємозв'язку ціннісного зорієнтування та мотиваційної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів за дібраними методиками, здійснювався констатуючий та формуючий етапи експериментального дослідження.

На третьому, *теоретико-узагальнювальному* етапі дослідження (липень - жовтень 2023 року) проводився підсумовуючий аналіз одержаних експериментальних результатів, завершальне оформлення кваліфікаційної магістерської роботи, підведення підсумків, написання наукових статей за матеріалами дослідження та їх презентація на Всеукраїнських конференціях, окреслення перспектив подальшої роботи в даному напрямку психологічного дослідження.

Об'єктом нашого дослідження були студенти 1- 4 курсів спеціальності 053 – Психологія, денної та заочної форми навчання віку. Віковий період досліджуваних становив 17 - 25 років. Ми виходили з того, що саме цей період характеризується посилення ролі моральних переконань та ціннісно-смислових структур свідомості, котрі визначальною мірою формують поведінку особистості, «людина не тільки оволодіває різними соціальними ролями, а й формує свої соціальні очікування, створює систему ціннісних

орієнтацій, інтересів, ідеалів, стає активним повноправним членом суспільства...» [14, с. 103]. Загальний обсяг вибірки становив 115 осіб.

Важливою характеристикою особистості, її системоутворюючою властивістю є спрямованість. Вона проявляється по-перше у потребо-мотиваційній сфері, яка є фактично вихідним фундаментом спрямованості, на якому формуються життєві цілі особи; по-друге в суб'єктивних відносинах особистості (ціннісні орієнтації, прихильності, симпатії, антипатії, інтереси і т.д.), які близькі за своїм змістом до особистісних смислів, установок, атитюдів.

Для визначення особливостей сенсожиттєвого зреалізування особистості майбутнього фахівця-психолога було проведено визначення системи життєвих сенсів за методикою Ю. Котлякова «СЖС» серед студентів I – IV курсів спеціальності 053 – Психологія. Результати визначень представлені в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Результати визначень системи життєвих сенсів студентів I-IV курсів спеціальності «Психологія» за методикою Ю. Котлякова «СЖС», (грудень 2022 року)

Цінності	1 курс		2 курс		3 курс		4 курс	
	Ранг	Ваговий показник	Ранг	Ваговий показник	Ранг	Ваговий показник	Ранг	Ваговий показник
альтруїстичні	7	16,8	8	17,1	8	13,1	7	13,9
екзистенційні	1	10,7	1	10,2	5	11,8	5	11,8
гедоністичні	5	13,6	5	14,8	6	12,1	8	14,1
самореалізаційні	4	13,1	3	12,9	1	10,1	1	9,7
статусні	8	16,9	7	16,1	4	11,4	4	12,4
комунікативні	8	16,9	7	16,1	4	11,4	4	12,4
сімейні	7	12,8	4	14,	3	11,2	2	9,9
когнітивні	6	16,2	6	15,3	7	12,7	6	13,8

Сенс життя, за означенням автора методики є складноорганізованою системою смислів, тому головне призначення методики – дослідження системи

життєвих сенсів людини, вірніше, уявлень людини про систему смислів власного життя. Результати обстежень показали, що існують певні істотні відмінності у сенсоцільових орієнтаціях студентів молодших (перших і других) курсів та студентів старших (третьої, четвертій) курсів навчання. Стосовно кількісних показників, то у старшокурсників система життєвих сенсів більш гармонізована, наявний менший діапазон крайніх значень. Окрім того дещо змінилася і сама структура життєвих смислів. Так, категорію провідних життєвих смислів у студентів першого та другого курсів становлять екзистенційні та комунікативні сенси. Це засвідчує, що для них надзвичайно важливою потребою є надавати цінність самому проживання життя, мати свободу вибору, відчувати любов у всіх її проявах (екзистенційний життєвий сенс), та потреба спілкуватися з іншими людьми, переживати емоції, пов'язані зі спілкуванням, відчувати свою потребу та причетність до життя інших людей (комунікативний ЖС).

У студентів третього - четвертого курсів на першому місці – самореалізаційні сенси. Для них важливою потребою є виконати своє призначення, реалізувати всі свої здібності та можливості, удосконалювати свою особистість та будувати відкриті та ефективні відносини з навколишнім світом. На другому місці у них сімейні ЖС, засновані на потребах людини мати власну сім'ю, дбати про її членів, жити її інтересами та проблемами, брати участь у долі рідних та близьких людей. В категорію провідних життєвих сенсів потрапляють і комунікативні сенси.

В категорію найменш значимих (ігноруємих) життєвих сенсів у студентів молодшої вікової групи потрапили когнітивні, альтруїстичні і статусні. У старшокурсників статусні сенси мають досить високий (четвертий) ранг, що засвідчує важливість для них потреби займати високе становище у суспільстві, активно будувати кар'єру, добиватися успіху та визнання в очах оточуючих. Однак викликає занепокоєння, що когнітивні та альтруїстичні цінності теж є неактуальними для старшокурсників. Відтак, потреби людини пізнавати життя, розбиратися в протиріччях навколишнього світу та власної особистості, шукати сенс та причини того, що відбувається (когнітивний ЖС) та потреба

безкорисливо допомагати іншим людям, сприяти, робити добро, служити спільному благу, нехтуючи власною вигодою (альтруїстичний ЖС) знаходяться на периферії ціннісного світогляду майбутніх психологів.

Варто зазначити, що сенс – це утворення, яке пов'язує свідомість та буття, ідеальне та реальне, життєві цінності та можливості їх реалізації. Відтак, поняття «особистісні цінності» у загальній смисловій структурі особистості не тотожні з особистісними смислами, які часто мають неусвідомлений характер. Особистісні цінності – це усвідомлені та прийняті людиною загальні сенси її життя.

Загальні ціннісно-смислові утворення є основними компонентами свідомості, визначають основне та відносно постійне ставлення людини до основних сфер її життєдіяльності. Аналіз показує, що сенсожиттєві орієнтації особистості формуються саме завдяки ціннісно-смисловим орієнтаціям, які визначають цілі, регулюють поведінку і пов'язують особистість із соціумом.

Водночас, ціннісно-смислова сфера особистості впливає на суспільні норми та цінності. Особистісні ціннісно-смислові орієнтації окремих індивідів суспільства взаємодіють між собою, впливаючи на колективні взаємини. Відтак, можна зробити висновок, що ціннісно-смислові орієнтації є найважливішим компонентом структури особистості, що виконує функцію регуляції поведінки та мотивації людської діяльності у всіх сферах її життєдіяльності.

Тому наступним етапом нашої роботи було проведення методики на визначення смисложиттєвих орієнтацій особистості. Для збору даних використовувався *тест сенсожиттєвих орієнтацій (СЖО)* – версія тесту «Мета життя» Дж. Крамбо і Л. Махоліка, адаптована Д.О. Леонтєвим. Для кожного обстежуваного розраховувався загальний показник осмисленості життя (ОЖ) і показники п'яти субшкал: мета, процес життя, результат, локус контролю – Я, локус контролю – життя. Групи студентів порівнювали за рівнем вираженості кожного з показників тесту СЖО

Результати показали, що переважна більшість студентів (від 60% до 62,3%) мають середній рівень сформованості смисложиттєвих орієнтацій за трьома шкалами: ціль в житті, процес життя або емоційна насиченість життям,

результативність життя або задоволеність самореалізацією. Це означає, що у них є досить висока потреба в досягненнях, прагнення до досягненню відчутних результатів в різних видах діяльності. Зазначеному сприяє і сам характер освітньої діяльності, тому з віком студентів спостерігається збільшення зазначеного показника. Студентам характерна позитивна оцінка пройденого відрізка життя, як продуктивного і осмисленого та наявність цілей на майбутнє, що надає їх життю осмисленості і часову перспективу.

Високий рівень за цими шкалами у 26, 7% - 36, 6 % досліджуваних (залежно від курсу), низький – у 3,3% - 11,0%. Останнім характерно незадоволеність своїм як вже прожитим життям, так і теперішнім її станом, окрім того відсутня і цілеспрямованість і побудова планів на майбутнє. За шкалами локус контролю показники дещо інші: високий рівень у 45,7% (локус контролю – Я) та 25,8 % (локус контролю – життя). Середній 47,6% та 54,2% відповідно, низький – 6,7 – 20,0 % обстежуваних (по даних шкалах).

Більш інформативним є порівняльний аналіз вагових значень, одержаних студентами за зазначеними параметрами методики (табл. 3.2).

Перш за все зауважимо, що сенсожиттєві орієнтації – це цілісна система свідомих і виборкових зв'язків, які відображають спрямованість особистості, наявність життєвих цілей, усвідомленість виборів і оцінок, задоволеність життям (самореалізацією) і спроможність брати за неї відповідальність, впливати на її проходження. Вони стосуються двох аспектів: тих сфер життя, в яких конкретна людина з найбільшою ймовірністю може знайти сенс свого життя та зв'язку сенсу життя з майбутнім, сьогоднішнім та минулим людини.

Таблиця 3.2

Результати визначень рівня сформованості сенсожиттєвих орієнтацій студентів I-IV курсів спеціальності «Психологія» за адаптованим тестом СЖО, (грудень 2022 року)

<i>Показники</i>	<i>курс</i>	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс
Мета життя		24.6	27.9	34.1	28.7
Процес життя		26.2	29.1	32.4	29.4
Результативність життя		22.6	26.5	27.9	27.0
Локус контролю – Я		18.6	19.3	22.9	19.7
Локус контролю – життя		26.5	27.5	33.2	30.1
Осмисленість життя		91.8	98.2	106.4	104.7

Сенсожиттєві орієнтації відображають те, наскільки в житті людини присутня значуща мета, якою мірою вона вважає процес свого життя насиченим і цікавим, і якою мірою вона задоволена тими результатами, яких вже досягла. Бачимо, що в основному у студентів-психологів достатньо добрі показники, щоправда в першокурсників вони дещо нижчі, найбільше їх зростання відбувається на третьому курсі, а у четвертокурсників спостерігається певна стабілізація, більш реалістичне сприйняття життя майбутньої професійної діяльності. Ця тенденція є позитивною з огляду на те, що вкрай важливою передумовою успішної самореалізації студента у майбутньому є узгоджена, несуперечлива система сенсожиттєвих орієнтацій, яка лежить в основі формування змістовно та хронологічно узгоджених життєвих цілей та планів.

Водночас проведення методики показало, що в студентів усіх курсів навчання найнижчі показники має шкала локус-Я (або відчуття себе господарем життя). Якщо проаналізувати кількісні показники у %, залежно від рівня прояву даних показників, то уявлення про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей, завдань і уявлень про неї характерне трохи менш ніж половині досліджуваних (45,7%), ще 27,6% студентів приймають відповідальність за те, що відбувається в їх житті, вважають себе причиною того, що відбувається і діють, виходячи з цього уявлення. Однак 26,7% обстежуваним характерна уява про себе як про нездатного контролювати події власного життя. Якщо проаналізувати дані

локус-контролю – життя, то попри дещо більші вагові частки показника, розподіл рівнів даної якості показує, що з усіх п'яти шкал саме тут найбільше студентів з низьким загальним рівнем (20 %). Це означає, що у них недостатня віра у власні сили та можливості, здатність бути господарем власного життя, переконаність у тому, що життя непідвладне свідомому контролю і немає сенсу щось загадувати чи планувати на майбутнє.

Діагностика стану *професійної ідентичності* студентів проводилася за методикою А. А. Азбель та А. Г. Грецової. Становлення ідентичності у підлітковому та ранньому юнацькому віці має розмитий, дифузний характер. Формування ідентичності, на думку американського психолога Е. Еріксона, це головний бар'єр, який повинні подолати юнаки та дівчата, щоб зробити успішний перехід до своєї дорослості. Вирішення цих завдань припадає саме на юнацький вік, який збігається з роками навчання у закладах вищої освіти. Опираючись на низку положень теорії Е. Еріксона і концепцію статусів ідентичності Дж. Марсія, А. А. Азбель за участю А. Г. Грецової, розробили чотири, так звані, статуси професійної ідентичності - своєрідні сходинки, на яких людина знаходиться в процесі професійного самовизначення, відтак зазначена методика дозволяє нам виявити на яких «сходинках» знаходяться студенти-психологи ЗУНУ. Аналіз результатів проведеної діагностики показав наступні результати (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Результати діагностики статусу професійної ідентичності студентів I - IV курсів спеціальності «Психологія» за методикою А. А. Азбель, А. Г. Грецової (січень 2023 року)

<i>Статус професійної ідентичності</i>	<i>Показники (у%)</i>				<i>Загальний показник (у%)</i>
	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	
Сформована	40	38	70	85	58,3
Криза («Мораторій»)	23	22	15	12	18
Нав'язана	25	30	10	3	17
Невизначена	12	10	5	-	6,7

Узагальнені результати, представлені у табл. 3.3, показують, що професійна ідентичність сформована у значної частини студентів (58,3%), що свідчить про готовність юнаків та дівчат до здійснення усвідомленого вибору свого професійного розвитку. Більше половини студентів впевнені у правильності ухваленого рішення про своє професійне майбутнє. Однак спостерігаються істотні відмінності у розподілі між студентами різних курсів (у студентів першого та другого року навчання 38 - 40% володіють зазначеним статусом, серед третьо- та четвертокурсників цей показник 70 – 85%). Такий статус професійної ідентичності характеризується сформованістю системи знань про себе та про свої професійні цінності, цілі та життєві переконання. Найчастіше люди, які мають такий статус ідентичності, вже визначилися, чого хочуть досягти у своєму житті, прагнуть досягнення професійно-особистісних цілей.

Криза професійної ідентичності (статус «Мораторій») характерна для порівняно невеликої кількості досліджуваних студентів (18%). З віком цей показник плавно зменшується (від 23% у першокурсників, до 12% у випускників-бакалаврів). Зазначений статус виявляється в тому, що людина усвідомлює проблему вибору професії і знаходиться в процесі її вирішення, але найбільш вдалий варіант ще не визначений. Це може виражатися в тому, що юнаки і

дівчата думають про можливі варіанти професійного розвитку, наприклад, працювати після закінчення бакалаврату або продовжити навчання далі на магістерському рівні освіти.

Нав'язана ідентичність характерна також майже п'ятій частині студентів (17%). Однак тут спостерігається істотне зменшення з тривалістю навчання (від 30% до 3%). Даний тип профідентичності характеризується наявністю сформованої системи уявлень про свій професійний розвиток, однак цей вибір міг бути зроблений під впливом різних факторів та інших людей, а не самостійно.

Найменшу групу становлять студенти, які мають невизначений статус ідентичності (6,7%), причому серед випускників-психологів студентів з таким статусом не виявлено. Даний статус характеризується тим, що вибір життєвого шляху не зроблено, чіткі уявлення про кар'єру відсутні, до того ж людина навіть і не ставить перед собою таке завдання. Фактично такі студенти не розмірковують про своє професійне майбутнє, не приміряють різні професійні ролі, не замислюються над тим, ким би хотіли бути у майбутньому. Вибір подальшого шляху ними ще не зроблений, чітких уявлень про кар'єру або про професійне життя немає.

Таким чином, одержані результати засвідчують позитивну тенденцію стосовно формування професійної ідентичності студентів-психологів, визначальний вплив освітнього закладу та особливостей професіоналізації.

Останнім діагностичним *етапом* нашої роботи було проведення методики В. Століна, С. Пантелєєва, модифікованої А. Борисюк «Ставлення до себе як до професіонала».

Аналіз проводився за 11 шкалами: прогнозоване ставлення до себе як до професіонала зі сторони інших; шкала аутосимпатії до себе як професіонала; шкала професійної самоповаги; шкала самопослідовності в професії; шкала саморозуміння себе в професійній якості; шкала самоприйняття себе як професіонала; шкала самооцінки себе в професійному плані; шкала невпевненості у своїх професійних якостях; шкала самоконтролю; шкала

негативного оцінювання себе в якості професіонала; шкала самозвинувачення себе.

Результати обстежень показали прогнозовано істотні відмінності в розвитку професійного самоусвідомлення студентів різних курсів навчання. Варто відмітити, що першокурсники, на відміну від випускників, значно вище оцінили самооцінку себе в професійному плані та прогнозоване ставлення до себе як до професіонала зі сторони інших. Однак це явище пояснюється насправді недостатньою поінформованістю про справжню специфіку роботи психолога, недостатнім рівнем їх мотиваційної готовності до професійної діяльності та особливостями їх сенсожиттєвих орієнтацій. Відтак це знову ж показало необхідність у проведенні спеціальних розвивальних занять для першокурсників.

Таким чином, результати проведеної роботи показали, що існує значний вплив розвитку сенсожиттєвих орієнтацій студентів на особливості їх професіоналізації протягом навчання у закладі вищої освіти і, зокрема на їх мотиваційну готовність до майбутньої професійної діяльності. На основі одержаних результатів було розроблено систему тренінгово-розвивальних занять «Життєва навігація».

3.3. Програма розвитку сенсожиттєвих орієнтацій студентської молоді «Життєва навігація»

Юнацький вік є вирішальним етапом у становленні світогляду молодої людини, що характеризується інтенсивним формуванням когнітивних та емоційно-особистісних передумов ціннісно-сислової сфери свідомості. Хоча конкретний рівень знань, теоретичних та практичних навичок та здібностей, широта інтересів у студентів різні, в усіх них спостерігається певний поступ у даному напрямі саморозвитку.

При розробці програми ми керувалися засадами екзистенційно-гуманістичного підходу, який «розглядає людину з точки зору її життєвих цілей та цінностей, свободи вибору та відповідальності, здатності до самоздійснення».

Результати обстеження показали, що особливу увагу розвитку сенсожиттєвих орієнтацій варто приділити саме студентам-першокурсникам, оскільки у процесі адаптації до навчання у закладі вищої освіти вони відчують багато проблем, зокрема негативні переживання, пов'язані з недостатньою визначеністю мотивації вибору професії, психологічною неготовністю до неї; невміння здійснювати психологічне саморегулювання поведінки та діяльності та ін. За час навчання студент має визначитись, знайти свій життєвий шлях, що веде до професійного успіху. Це період, пов'язаний з важким процесом самопізнання, набуття власного «Я». Життя ставить юнаків і дівчат перед необхідністю прийняття низки важливих рішень, вирішення життєво важливих проблем в умовах дефіциту життєвого досвіду.

Дослідження смисложиттєвих орієнтацій студентів I – IV курсів та динаміки їх розвитку у процесі навчання у ЗВО показало наявність певних резервів ефективності процесу особистісного та професійного самовизначення та становлення сучасних молодих людей., зокрема їх здатності до структурування своїх відносин зі світом та підпорядкування своєї життєдіяльності стійкій структурі цих відносин на противагу миттєвим імпульсам та зовнішнім стимулам.

Усвідомлення сенсу життя здійснюється, коли людина проходить через подолання певних труднощів життя, у процесі вирішення внутрішньоособистісних чи міжособистісних конфліктів. Студенту-першокурснику на етапі адаптації до навчання в закладі вищої освіти часом важко усвідомлено приймати рішення та втілювати їх у життя. З метою розвитку смисложиттєвих орієнтацій студентів, нами було проведено тренінгові-розвивальні заняття «*Життєва навігація*» із студентами-першокурсниками.

Зазначені заняття водночас були спрямовані і на вирішення проблемних питань (так звані больові точки), виявлених в комплексі проведених методик

(зокрема, по визначенні життєвих сенсів, смисложиттєвих орієнтацій, професійної ідентичності студентів). Програма тренінгу складена на основі розвивальних програм В.А. Банделюк, Я.М. Бугерко, М. В. Гриньової, М. М. Конової та низки авторських напрацювань. Загальна структура програми представлена в табл. 3.4

Таблиця 3.4

Тематичні блоки занять програми «Життєва навігація»

<i>Тематика занять</i>	<i>Мета та її призначення</i>
«Мої життєві цінності»	Актуалізувати систему ціннісних орієнтацій, розширити уявлення про систему цінностей людського суспільства загалом та окремої людини зокрема, сприяти розширенню системи термінальних та інструментальних цінностей особистості.
«Цінності відкритості до змін»	Розвинути самостійність, унікальність, незалежність думок і дій. Усвідомлення наявності вибору. Активізувати творчий потенціал особистості Домашнє завдання: до наступного заняття переглянути відео «Вірте в добро» (https://www.youtube.com/watch?v=v_NqpvPIB5M)
«Цінності виходу за межі Я»	Розвиток соціальних та суспільних спрямованостей. Домашнє завдання: до наступного заняття прочитати розділ книги В. Франкла «Людина в пошуках справжнього сенсу».

Продовження табл. 3.4

<i>Тематика занять</i>	<i>Мета та її призначення</i>
«Самоприйняття»	Розвиток креативності, самоусвідомлення і підвищення самооцінки. Усвідомлення, що робить людину щасливою і що потрібно для щастя. Усвідомити та візуалізувати свої мрії, знайти шляхи їх реалізації. Навчитися реалізовувати свої плани незважаючи на життєві перешкоди. Домашнє завдання: до наступного тренінгового заняття переглянути кінофільми та висловити свої враження: <u>Грендландія 2020</u> , <u>Розлом Сан-Андреас 2015</u> .
«Тайм-менеджмент: Цінність часу»	Підвищити ефективність використання роботи та дозвілля. Продемонструвати, як з плином часу змінюються пріоритети, установки, думки. Подати певну схему дій, щоб учасники могли навчитися розподіляти свій час грамотно. Домашнє завдання: до наступного заняття переглянути кінофільм «Родина за хвилину 2018», «Неймовірний світ очима Енцо»

Після завершення програми були проведено повторні визначення показників за методикою СЖО (табл. 3.5)

Таблиця 3.5

Динаміка змін показників сенсожиттєвих орієнтацій студентів I курсу після проведення програми «Життєва навігація»

<i>Показники</i>	<i>Мета життя</i>	<i>Процес життя</i>	<i>Результат життя</i>	<i>Локус контролю – Я</i>	<i>Локус контролю – життя</i>	<i>Осмисленість життя</i>
До експерименту	24.6	26.2	22.6	18.6	26.5	91.8
Після експерименту	26.8	26.4	23.1	22.1	27.7	95.7

Таким чином, повторні обстеження по закінченні програми показало зростання показників рівня сформованості сенсожиттєвих орієнтацій у студентів-першокурсників та, що найголовніше, і кращих показників професійної ідентичності. Так, зріс показник сформованої професійної ідентичності (у 48,6% першокурсників, порівняно з 40 % до проведення програми), водночас зменшилась кількість студентів із невизначеною (на 3,2%) та кризовою (статус – «мораторій») ідентичністю (на 5,4%).

Водночас, в усіх інших курсів зазначені показники залишилися практично без змін.

Результати проведеного дослідження показали, що в процесі освітньо-професійної діяльності студентів ЗВО великий вплив на вибір їх життєвого шляху мають сенсожиттєві орієнтації і насамперед – спрямованість у майбутнє: відбувається вибір цінностей, усвідомлення цілей та власної життя, вибудовування ставлення до світу і себе і як результат – утворення сформованої професійної ідентичності.

Висновки до розділу 3

1. Професійне становлення є однією з форм соціалізації, і на етапі навчання у закладі вищої освіти характеризується набуттям відповідних професійних умінь, знань, навичок, розвитком загальнокультурних та професійних компетенцій, формуванням ставлення до професії, її прийняття (чи неприйняття), освоєнням професійної ролі. Однак не менш важливим є «входження» професії в особистісний план майбутнього фахівця, знаходження ним смислів, можливостей реалізації своїх цінностей та задоволення потреб у отримуваній професії.

2. Для дослідження впливу сенсожиттєвих орієнтацій на мотиваційну готовність до професійної діяльності майбутніх психологів було підбрано діагностичний комплекс, який складався з наступних методик: дослідження системи життєвих сенсів (автор В.Ю.Котляков), тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО), методика діагностики статусу професійної ідентичності студентів А.А. Азбель, А.Г. Грецової, модифікований опитувальник В. Століна, С. Пантилєвої «Ставлення до себе як до професіонала».

3. Результати обстежень показали, що переважна більшість студентів (від 60% до 62,3%) мають середній рівень сформованості смисложиттєвих орієнтацій за трьома шкалами: ціль в житті, процес життя або емоційна насиченість життям, результативність життя або задоволеність самореалізацією. Це означає, що у них є висока потреба в досягненнях, прагнення до досягненню відчутних результатів в різних видах діяльності. Студентам характерна позитивна оцінка пройденого відрізка життя, як продуктивного і осмисленого та наявність цілей на майбутнє, що надає їх життю осмисленості і часову перспективу.

ВИСНОВКИ

1. Професійна діяльність психолога пов'язана зі здійсненням складних та відповідальних завдань, які потребують високого рівня знань та практичного досвіду. Успішне здійснення професійної діяльності неможливе без наявності внутрішньої мотивації та готовності до роботи. Мотиваційна сфера особистості визначає фундаментальне, стрижневе психічне утворення особистості – її спрямованість і утворена як ситуативними мотиваційними утвореннями, які безпосередньо спричиняють та регулюють діяльність, так і надситуативними стійкими утвореннями, котрі виявляються в різних сферах життєдіяльності людини та визначають спрямованість особистості, мотиваційні орієнтації та смислові установки.

2. Період навчання у закладі вищої освіти є сензитивним для формування багатьох особистісних структур, а особливо ціннісних та смисложиттєвих орієнтацій, світогляду, стійких професійних орієнтацій та ін. У процесі здобуття спеціальності у закладі вищої освіти мотиваційна сфера студентів трансформується під впливом внутрішніх (особистісних) змін, а також під впливом соціально-культурного середовища ЗВО, яке не лише визначає особистісне та професійне зростання майбутнього фахівця, а й сприяє формуванню його ціннісно-смислової сфери, ціннісно визначеної професійної спрямованості.

3. Професійна спрямованість особистості характеризується проявом мотиваційних утворень: установок, потреб, цілей, інтересів, цінностей, смислів стосовно професійної діяльності, а також ставленням особистості до професії, до себе як фахівця, емоційно-вольовою готовністю до професійної діяльності, соціально-професійним статусом тощо. Вона є фундаментальним, стрижневим психічним утворенням, зміст якої визначається мотиваційною сферою, а саме надситуативними стійкими утвореннями, які виявляються в різних сферах життєдіяльності людини та визначають спрямованість особистості, мотиваційні орієнтації та смислові установки.

4. Мотиваційно-ціннісні фактори тісно пов'язані зі смисло-життєвими цінностями, оскільки вони визначають характер професійної діяльності психолога, а від так і мотиваційно-ціннісне ставлення до професії. При аналізі мотиваційно-ціннісних факторів, що впливають на професійну готовність та соціальну активність майбутніх фахівців-психологів важливо враховувати поєднання компонентів соціальної спрямованості, просоціальну діяльність, уміння протистояти труднощам (адаптованість та оптимальний рівень опірності), усвідомлення власних мотивів та можливих мотивів майбутніх клієнтів, ініціативність та креативність) та принципів (суб'єктності розвитку, соціальної компетентності, інтеріоризації та екстеріоризації професійно-етичних норм та цінностей, проектування та конструювання соціальних ролей) професійної діяльності.

5. Професійний розвиток особистості починається з моменту прийняття та включення в процес освоєння професії. Прийняття особистістю своєї майбутньої професії характеризується усвідомленим включенням у визначену систему норм, вимог і ціннісних орієнтацій цієї професії. Це, своєю чергою, призводить до виникнення спрямованості майбутнього фахівця на таке освоєння нормативних і ціннісних вимог професійної праці, котре усуває протиріччя між можливостями людини та вимогами професійної діяльності до неї, між змістом ціннісно-мотиваційної сфери особистості та цінностями, які декларує майбутня професійна діяльність.

6. Результати обстежень показали, що існують істотні відмінності у сенсоцільових орієнтаціях студентів молодших (перших і других) курсів та студентів старших (третьої, четвертої) курсів навчання. У старшокурсників система життєвих сенсів більш гармонізована, наявний менший діапазон крайніх значень. Категорію провідних життєвих смислів у студентів першого та другого курсів становлять екзистенційні та комунікативні сенси. Це засвідчує, що для них надзвичайно важливою потребою є надавати цінність самому проживання життя, мати свободу вибору, відчувати любов у всіх її проявах (екзистенційний життєвий сенс), та потреба спілкуватися з іншими людьми, переживати емоції,

пов'язані зі спілкуванням, відчувати свою потребу та причетність до життя інших людей (когнітивний життєвий сенс).

7. В категорію найменш значимих (ігноруємих) життєвих сенсів у студентів всіх групи потрапили когнітивні, альтруїстичні сенси. Відтак, потреби людини пізнавати життя, розбиратися в протиріччях навколишнього світу та власної особистості, шукати сенс та причини того, що відбувається (когнітивний життєвий сенс) та потреба безкорисливо допомагати іншим людям, сприяти, робити добро, служити спільному благу, нехтуючи власною вигодою (альтруїстичний життєвий сенс) знаходяться на периферії ціннісного світогляду майбутніх психологів.

8. Аналіз показав, що сенсожиттєві орієнтації особистості формуються саме завдяки ціннісно-смісловим орієнтаціям, які визначають цілі, регулюють поведінку і пов'язують особистість із соціумом. Результати визначень сенсожиттєвих орієнтацій показали, що переважна більшість студентів (від 60% до 62,3%) мають середній рівень сформованості смисложиттєвих орієнтацій за трьома шкалами: ціль в житті, процес життя або емоційна насиченість життям, результативність життя або задоволеність самореалізацією. Це означає, що у них є досить висока потреба в досягненнях, прагнення до досягненню відчутних результатів в різних видах діяльності. Зазначеному сприяє і сам характер освітньої діяльності, тому з віком студентів спостерігається збільшення зазначеного показника.

9. Водночас проведення методики СЖО показало, що в студентів усіх курсів навчання найнижчі показники має шкала локус-Я (або відчуття себе господарем життя). Уявлення про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей, завдань і уявлень про неї характерне для 45,7 % студентів. Вони приймають відповідальність за те, що відбувається в їх житті, вважають себе причиною того, що відбувається і діють, виходячи з цього уявлення. Однак значній частині, особливо першокурсників, характерна уява про себе як про нездатного контролювати події власного життя. У них недостатня віра у власні сили та

можливості, здатність бути господарем власного життя, переконаність у тому, що життя не підвладне свідомому контролю і немає сенсу щось загадувати чи планувати на майбутнє.

10. З врахуванням одержаних результатів було розроблено тренінгово-розвивальну програму «Життєва навігація» із студентами-першокурсниками. Зазначені заняття були спрямовані на вирішення проблемних питань, виявлених при проведенні методик по визначенню життєвих сенсів, смисложиттєвих орієнтацій та професійної ідентичності студентів. Повторне обстеження по закінченні програми показало зростання показників рівня сформованості сенсожиттєвих орієнтацій у студентів-першокурсників та, що найголовніше, це призвело і до кращих показників професійної ідентичності. Так, зріс показник сформованої професійної ідентичності (у 48,6% першокурсників, порівняно з 40% до проведення програми), водночас зменшилась кількість студентів із невизначеною (на 3,2%) та кризовою (статус – «мораторій») ідентичністю (на 5,4%). Водночас в усіх інших курсів зазначені показники залишилися практично без змін.

11. Таким чином, дослідження смисложиттєвих орієнтацій студентів I – IV курсів та динаміки їх розвитку у процесі навчання у ЗВО дає можливість виявити нові резерви ефективності процесу особистісного та професійного самовизначення та становлення сучасних молодих людей. Одержані в процесі проведеного дослідження дані, можуть бути використані в роботі психологічної служби університету з метою формування ціннісних та смисложиттєвих орієнтацій у студентів закладу вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверіна К. Аналіз ціннісно-мотиваційних факторів соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка*. 2020. № 2. С. 218–225
2. Бех І.Д. Цінності як ядро особистості. *Цінності освіти і виховання*. Київ, 1997. С. 8–11.
3. Беш Л. В., Дмитришин Б. Я., Беш О. М., Яскевич О. І., Мацюра О. І. Сучасні можливості підвищення мотивації студентів до навчання. *Львівський клінічний вісник*. 2017, №1. (17). С60-64
4. Бреусенко О.А. Динаміка ціннісно-сислової сфери особистості в умовах екзистенціальної кризи 2000 р. : Автореф. дис... канд. психол. наук, 19.00.01 Київ, 2000. 20 с
5. Бугерко Я. Духовні цінності особистості. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 12. Психологічні науки : [зб. наук. праць]. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. № 45(69). С.31–37.
6. Бугерко Я. Потенціал як психодуховна даність особистості. *Психологія і суспільство*. 2018. №1–2. С. 68–82.
7. Бугерко Я. Рефлексивні процеси на нормативно-регуляційному періоді модульно-розвивального навчання. *Психологія і суспільство*. 2007. № 1. С.128–135
8. Бугерко Я. Буттєвість духовності в оптиці методологічного аналізу. *Психологія і суспільство*. № 1. 2017. С. 62-72.
9. Вірна Ж. Життєво-стильовий концепт мотиваційно-сислової регуляції: професійна методологія і практика. *Психологія і суспільство*. 2009. № 4. С. 192-193.
10. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сислова регуляція у професіоналізації психолога: дис... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 414 с.

11. Гавриленко О. Формування мотивації до професійної діяльності з застосуванням ІКТ . *Витоки педагогічної майстерності*. Полтава, 2012. Вип. 10. 370 с.
12. Галян О. В., Галян І. М. Мотиваційно-ціннісний компонент професійного вибору майбутніх психологів на етапі оптації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія психологічна)*. 2012. № 1. С. 122–131
13. Гаркуша І.В. Життєва перспектива особистості: психологічний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип.5. Т.1. С. 33-39.
14. Гилюн О. В. Освітні мотивації студентської молоді. *Грані : наук. теорет. і громад. політ. Альманах Дніпропетр. нац. унт ім. О. Гончара ; Центр соц. політ. досл.* 2012. № 1. С. 102–104
15. Гільченко А. Особливості психологічної готовності студентів-першокурсників до майбутньої професійної діяльності психолога. *Особистість і суспільство: психосоціальні виміри ковітальної взаємодії* : Матеріали Всеукр. науково-практ. конф. молодих вчен., м. Тернопіль, 28–29 квіт. 2023 р. Тернопіль, 2023.С. 221–223
16. Гірняк А.Н. Психологічна ефективність оргтехнології модульно-розвивальної взаємодії в умовах сучасного ЗВО. *Психологія і суспільство*. 2022. №1. С. 199-238.
17. Гірняк А.Н. Психологія модульно-розвивальної взаємодії : монографія. Тернопіль: ВПЦ «Університетська думка», 2020. 376 с.
18. Грищенко С.В. Самовдосконалення особистості : монографія / Під наук. редакцією Курлянд З.Н., Бужиної І.В. Чернігів: НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2019. 188с.
19. Дзюбко Л., Гриценюк Л. Мотивація навчальної діяльності як психолого-педагогічна проблема. *Психолінгвістика*. 2009. Вип. 4. С. 33–43.
20. Долинська Л.В. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2008.

124 с.

21. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості : монографія. 2-ге вид., перероб., доповн. Івано-Франківськ, 2018. 720 с.
22. Карпенко Є. Аксіологічний зміст емоційного інтелекту як запорука конгруентного життєздійснення особистості. *Психологія і суспільство*. 2019. № 1. С. 67–73.
23. Карплюк Ю. Взаємозв'язок ціннісно-орієнтаційної і мотиваційної сфер особистості. *Психологія і суспільство*. 2021. № 2. С. 169–176.
24. Корчагіна А., Мішеченко Я. Вплив смисло-життєвих цінностей на готовність до професійної діяльності майбутніх психологів. *Особистість і суспільство: психосоціальні виміри ковітальної взаємодії* : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, м. Тернопіль, 28–29 квіт. 2023 р. Тернопіль, 2023. С. 72–74.
25. Матяж С.В., Березянська А.О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Миколаїв, 2013. Вип. 213. Т. 225. С. 27–30.
26. Михайличенко В. Є. , Полянська В. В. Роль мотивації навчально-пізнавальної діяльності у формуванні професійної спрямованості студентів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. праць. Запоріжжя, 2011. Вип. 17. С. 320–327.
27. Мишко Н. Особливості мотиваційно-ціннісної сфери студента-психолога, який здобуває другу вищу освіту. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України Проблемисучасної психології*. 2016. Вип. 31. С. 238–257.
28. Москаленко О.В. Структурні компоненти ціннісно-сміислової сфери особистості. *Вісник НТУУ . КПШ. Філософія. Психологія. Педагогіка*. Випуск 1. 2013. С. 91–98.
29. *Павліченко (Фурман) А.А.* Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості. *Психологія і суспільство*. 2005. №4. С. 98–120.

30. Павліченко (Фурман) А.А. Фахове становлення студента-психолога у контексті системної дії ціннісних орієнтацій (контури дослідницького проекту). *Психологія і суспільство*. 2006. №2. С. 123–132.
31. Панчук Н. П. Ціннісні орієнтації як системоутворюючий фактор соціально активної позиції майбутнього фахівця. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 21. С. 543–551.
32. Плєскач Б.В., Майданська К.Г. Реалізованість особистісних цінностей як один з чинників самооцінки. *Молодий вчений*. 2023. № 7 (119). С.31-36.
33. Подолянчук Д.С. Ціннісні орієнтації студентської молоді як предмет соціально-психологічного дослідження. *Габітус*.2020. Вип.19. С.263-270.
34. Психологія особистості : словник-довідник /за ред. : П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ : Рута, 2001. 320 с.
35. Субашкевич І.Р. Формування ціннісно-сміслової сфери студентів педагогічних спеціальностей засобами медіапсихологічних технологій. Львів : Растр-7, 2016. 60 с.
36. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок : філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В. О. Татенка*. К.: Либідь, 2006. С. 316-358.
37. Томчук М. Методологічні засади дослідження та формування психологічної готовності особистості до діяльності. *Психологія і суспільство*. 2011. №4. С. 41–46.
38. Хавул Р. Життєва перспектива особистості в юнацькому віці. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. Вип.11. С.343-348.
39. Федух І. С. Визначення змісту поняття «ціннісна орієнтація» у сучасній психолого-педагогічній науці. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2011. Вип. 3. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/e-journals/Vnadps/2011_3/11fisppl.pdf (дата звернення 23.10.2023)

40. Франкл В. Динаміка та цінності [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.management.com.ua/vision/vis002.html>
41. Фурман А.А. Методологічна схема емпіричного вивчення системи цінностей особистості. *Вітакультурний млин*. 2007. Модуль 5. С. 43–51.
42. Фурман А.А. Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір: монографія. Одеса: ОНПУ; Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 312 с.
43. Фурман А.А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 508 с
44. Фурман А. А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку майбутніх психологів. *Психологія і суспільство*. 2009. № 3. С. 148–158.
45. Фурман А. А. Ціннісно-орієнтаційний портрет фахівця-психолога: від моделі до індивідуальних варіантів. *Психологія і суспільство*. 2012. № 1. С.118-126.
46. Фурман А.В. Ідея професійного методологування: монографія. Ялта-Тернопіль: Економічна думка, 2008. 205 с.
47. Фурман О. Я-концепція як предмет багатоаспектного теоретизування. *Психологія і суспільство*. 2018. № 1-2. С. 38-67.
48. Фурман О., Фурман А.А., Дикий Я. Вчинок і подія як соціємна організованість життєвого шляху особистості. *Психологія і суспільство*. 2021. № 2. С. 143-168.
49. Чемеринська Д., Карп'як М. Вплив самооцінки на мотиваційну готовність до професійної діяльності майбутніх психологів. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. С. 132–138.
50. Чепелева Н.В. Формування професійної культури майбутніх практичних психологів. *Методи підготовки фахівців до професійного спілкування*. Черкаси, 1997.
51. Шевченко Н. Розвиток професійної свідомості психолога: від концепції О.М. Леонтєва до авторської моделі. *Психологія і суспільство*. 2018.№ 3-4. С. 103–111.

52. Шевченко Н.Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки: монографія. Київ: Міленіум, 2005. 298 с.
53. Maslow A. *Devenir le meilleur de soi-même: Besoins fondamentaux, motivation et personnalité*. Editions Eyrolles, 2020. 384 p.
54. Numonjonovich M. M. Economic development and the role of maslow's hierarchy of needs. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*. 2022. 3.7. P. 5-10.
55. Joyce B., Calhoun E. *Models of professional development: a celebration of educators*. Corwin Press. 2010. 160 p.
56. Ingvarson L. Professional development as the pursuit of professional standards: the standard based professional development system. *Teaching and Teacher Education*. № 14 (1). 1998. P. 127–140.